

**SELÇUKLU DÜNYASININ ANTROPONİMİK HARİTASI
(SELÇUKLU ÇAĞINDA AD KOYMA GELENEĞİ HAKKINDA
BAZI TESPİTLER)**

**THE ANTRHOPONIMIC MAP OF SELJUKID WORLD
(SOME DETECTIONS ABOUT THE CUSTOM OF NAMING IN
SELJUKID AGE)**

Ahmet KÜTÜK*

Öz

11. ve 14. yüzyıl arasında, bugün Ortadoğu adı verilen geniş bir coğrafyada egemen olan Selçuklularla ilgili daha ziyade siyasî veya teşkilat tarihi alanında araştırmalar yapılmış, onlardan günümüze farklı dillerde yazılmış kaynaklar ulaşmasına rağmen, Selçukluların toplumsal yaşamlarını biçimlendiren gelenek ve görenekleri ile ilgili detaylara inilmemiştir. Selçuklu dünyasında ad koyma geleneği de ihmal edilen bu alanlar arasındadır. Türk tarihinin dini, coğrafi ve sosyo-kültürel açıdan kritik bir geçiş evresini temsil eden Selçuklu çağı ile alakalı bu alanda yapılacak araştırmalar önem arz etmektedir. Bu makalede, dönemin kaynakları ışığında Selçuklu devlet ve toplum geleneğinde ad koymaya dair usul ve esaslar hakkında birtakım tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Antroponimi, Ad Koyma Geleneği, Kaşgarlı Mahmud.

Abstract

Between 11th and 14th centuries, about Seljuks who ruled over a wide geographical area, that is said Middle East today, more research has been done in the field of political or organizational history. Despite the fact that there are many sources in different languages the details of traditions and customs shaping their social lives have not been reached. The tradition of naming in the Seljuk world is also among these neglected areas. Researches on this area related to the Seljuk era, which represents a critical transition period especially in the religious, geographical and socio-cultural aspects of Turkish history, are important. In this article, in the light of the sources some determinations were identified about the principles of naming the Seljuk state and society tradition.

Key Words

Seljuqs, Anthroponymy, Custom of naming, Mahmud al-Kashgari.

*Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, ahmetkutuk63@gmail.com

GİRİŞ

Her toplumda, belli dönemlerde baskın olan bir ad koyma geleneği vardır. Dönemin siyasî, coğrafi ve sosyal şartları, tarihsel yaşanmışlıkları, dinsel kabulleri, ilgi ve eğilimlerinin bariz şekilde belirleyici olduğu bu gelenek, aynı toplum içerisinde bile farklılıklar arz edebilmiştir. Bu sebeple ad koyma geleneği her çağda kendine özgü bir yapıyı barındırmıştır. Türk halklarının antroponimik¹ yapısı ile alakalı araştırma yok denecek kadar azdır². Türk tarihinin çok yönlü dönüşüme uğradığı Selçuklu çağı ile ilgili de bu alanda sınırlı çalışmalar mevcuttur. Selçuklu toplumunda doğan çocuklara hangi esaslar ölçeğinde isim verilmekteydi? Bu gelenek, devletin yeni bir dini kabulü, geniş bir coğrafyaya egemen olması ve dolayısıyla gayr-ı Türk uluslarla ilişki kurmasından ne derece etkilenmiştir? Bu sorular Selçuklu antroponimik haritasının sağlıklı bir şekilde çizilmesinde son derece önem arz etmektedir.

Selçuklu dönemi şahıs adlarının etimolojisiyle ilgili net bilgiler elde etmek zordur. Çünkü bu dönem kaynakları genellikle Arapça ve Farsça (neticede Arap alfabesiyle) kaleme alınmıştır ve Arap, Fars ve Türk dilleri arasında bariz fonetik farklılıklar bulunmaktadır³. Bu güçlüğü aza indirmek için en işlevsel kaynak o dönemde yazılmış ve dönemin konuşulan kelimelerini içeren bir lügat olabilir. Bu çerçevede Kaşgarlı Mahmud'un⁴ Büyük Selçukluların ikbal devrinde (1074 yılında) Türk coğrafyasını dolaşarak tamamladığı *Divan-ı Lügati't Türk* adlı eseri, doğal olarak araştırmanın en temel kaynağı olmaktadır⁵. Bu eser, kuru bir "kelime ve anlamları" sözlüğü olmayıp müellifin uzun süre birçok Türk ilini

¹ Antroponimi (Adbilimi): Kişi adlarını inceleyen bilim dalı. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017)

² Bu alanda yegâne ve en kapsamlı çalışmayı Prof. Dr. Faruk Sümer merhum yapmış, genel anlamda Türk toplumlarında Türkçe adlarla ilgili geleneği örnekler ışığında açıklamıştır. (Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, İstanbul 1999) Bu makalede ise daha ziyade Selçuklu dünyasındaki örnekler üzerinden Türkçe, Arapça ve Farsçanın ad koyma geleneği üzerindeki tesirleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

³ Mesela, Arap alfabesiyle سنجر şeklinde harekesiz yazılan bir kelimenin Sancar, Sencer, Sincar biçiminde telaffuz edilebileceği açıktır. Aynı şekilde جكرمش kelimesi de Çekermiş, Çökürmüş, Çegermiş şeklinde okunabilir. Örnekler çoğaltılabilir.

⁴ Kaşgarlı Mahmud, Türklerin konuştukları dile ilgili geniş bilgi sahibi olan ve kitabını Bağdat'ta dönemin Abbasî halifesine takdim eden Türk dil araştırmacısıdır. Hayatı hakkında ketum bir tavır takındığından bilgiler çoğu zaman çelişkilidir. Müellif, kuvvetle muhtemel Karahanlı soyuna mensuptur. Daha çok ailesine karşı gerçekleştirilen siyasî takibat sebebiyle Abbasî ülkesine sığınmış bir mülteci olduğu ihtimali üzerinde durulmuştur. Geniş bilgi için Bkz. Omeljan Pritsak, "Mahmud Kaşgari Kimdir?", (Çev. Hasan Eren), *Türkiyat Mecmuası*, X, (1953), s. 243-246; Ö. Faruk Akün, "Kaşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 9-15.

⁵ Bu araştırmada, eserin şu çevirisinden istifade edilmiştir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, (çev. B. Atalay), I-IV, Ankara 1998-1999.

dolaşarak gözlemleri neticesinde kaleme aldığı ve sözcükleri, farklı lehçeleri de göz önünde bulundurarak atasözleri içerisinde örneklemek suretiyle açıkladığı Türk dünyasının çok çeşitli bilinmezliklerine ışık tutan değerli bir kaynaktır.

Böylesi bir araştırma için ikinci temel zorluk, tespit edilen Türkçe kökenli şahıs adlarının yazımı meselesidir. Aynı alfabeyle kaleme alınmış olsa da dönem hakkında bilgi veren kaynağın Arapça ya da Farsça olması, şahıs adlarının farklı şekillerde yazılmasına sebep olabilmıştır⁶. Bu noktada bizim için üç temel kaynak belirleyici olmuştur. Öncelikle kelime doğrudan Kaşgarlı'da geçiyorsa onun yazımı esas alınmıştır⁷. Kaşgarlı'nın bilgi vermediği şahıs adlarının yazımı ile alakalı –varsa- döneme ait o ismi içeren sikke⁸, vakfiye⁹ ve kitabe gibi kaynaklardaki yazım şekilleri göz önünde bulundurulmuştur. Bunlarda da bilgi bulunmadığı durumlarda ilgili ana kaynağın orijinal dilindeki yazılışı esas alınmıştır. Yukarıdaki kaynakların hiçbirinde bilgi bulunmadığı durumlarda kaynaklar ışığında tahmini çıkarımlar yapılmak durumunda kalınmıştır.

Selçuklularda ad koyma geleneğine etki eden üç temel unsur bulunur:

1. Eski Türk Geleneği

Selçuklu çağında ad koyma hususunda eski Türk ananesinin mümkün mertebe yaşatılmış olduğu söylenebilir. Selçuklu devlet yönetiminde ön plana çıkmış olan devlet adamlarının isimlerine bakıldığında bu anlamda bir süreklilik göze çarpmaktadır. Bu çerçevede Selçuklu çağında verilen Türkçe adların genellikle ek ve kelimelerden türetilmiş olduğu dikkat çekmektedir.

⁶ En temel sıkıntı, Arapça ve Farsça arasındaki fonetik farklılıklar nedeniyle iki dil arasında birkaç farklı harfin (ج پ گ gibi) bulunmasıdır. Mesela Alp kelimesi Arapça kaynaklarda الب şeklinde yazılmışken, Farsça bazı kaynaklarda الپ şeklinde yazılmıştır. Yine Kuş Arapça kaynaklarda قش şeklinde Farsça kaynaklarda ise گوش şeklinde, tegin kelimesi Arapça kaynaklarda تگین Farsça kaynaklarda تنگین şeklinde yazılabilmektedir. Sorun bununla da bitmiyor. Bazen aynı dilde yazılmış kaynaklarda bile aynı isim farklı harf veya tonlarla kaydedilmiştir. Mesela Dukak adı دقاق veya دقاق Selçuk adı سلجک veya سلجوك Mengli adı منگلی ya da منگلو Kutluğ kelimesi ختلغ veya قتلغ şeklinde yazılmıştır.

⁷ Besim Atalay'ın yaptığı Divanü Lûgatî't Türk tercümesi, kelimelerin Arap alfabesiyle yazımını da içerdiğinden bu konuda faydalı olmuştur.

⁸ Selçuklu sikkeleriyle alakalı bkz. İsmail Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukîyye Kataoğu*, İstanbul 1309. İslâm devletlerinde darb edilmiş sikkelerle ilgili ise şu kaynaklara bkz. Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu*, İstanbul 1321; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmâniye Kataoğu*, İstanbul 1311; Muhammed Mubarek, *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu*, İstanbul 1318.

⁹ Vakfiyeler konusunda Prof. Dr. Osman Turan'ın özellikle Türkiye Selçuklu dönemi vakfiyeleriyle ilgili çalışmaları takip edilmiştir. Bkz. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, I, Şemseddin Altun-aba, Vakfiyyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, (1947), s. 197-235; amlf., "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, II, Mübarizeddin Er-tokuş Vakfiyesi", *Belleten*, XI/43, (1947), s. 415-429; amlf., "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, III, Celâleddin Karatay ve Vakfiyesi", *Belleten*, XII/48, (1948), s. 17-144.

i. *Eklerden Türetilmiş Adlar*: Ekler arasında en yaygın olanlardan biri –ak eki (yerine göre- -uk, -ük)'dir. Selçuklu çağında bu ek ile yapılmış Duk-ak [kaynakta دقاق veya تقاق]¹⁰, Çub-uk [Kaşgarlı'da جبج]¹¹, Selç-uk [Kaşgarlı'da سلجك veya bazı kaynaklarda سلجوك]¹², Art-uk [Kaşgarlı'da ارتق]¹³, Salt-uk [sikkede سلق]¹⁴, Eks-ük

¹⁰ Selçuk Bey'in babası olup Temiryalığ [تمربالغ] (Demiryaylı) unvanıyla da anılmaktadır. Bazı kaynaklarda ismi Lokman olarak geçmektedir. (Ravendî, *Rahatus' Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, (Çev. Ahmet Ateş), I, Ankara 1999, s. 86; İbnu'l Adim, *Bugyat at-Talab Fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, (Yay. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 32) Hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olunan Dukak Bey, Oğuz Devleti içerisinde yetkili bir kişiydi. Suriye meliki Tacü'd-devle Tutuş da oğullarından birine bu ismi vermiştir. Bkz. İbnu'l Adim, s. 121; el-Azimî, *Azimî Tarihi, (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), Ankara 2006, s. 32; Mirhand, *Ravzatu's Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l Müllük ve'l Hulefa, (Tabakat-ı Selçukiyye)*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara 2015, s. 11-12 ve not 30.

¹¹ Kaşgarlı'da çib [جب] kelimesi ince ve yumuşak dal şeklinde açıklanır ve çibık [جبج] kelimesinin de bunun kısaltılmış hali olduğu belirtilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 318) Çubuk Bey, Melikşah döneminde ön plana çıkmış beylerden biridir. (el-Bondarî, *Zübdetü'n Nusre ve Nuhbetü'l Usre, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), Ankara 1999, s. 77; Sümer, II, s. 631) Şerefüddeve Müslim ile Süleyman şah arasında yapılan savaşta taraf değiştirip Süleyman şah'ın safına katılarak savaşın kaderi üzerinde etkili olmuştur. Bkz. İbnu'l Esir, *el-Kamil Fi't Tarih, VIII*, (Neşr. Dr. Yusuf Dekak), Daru'l Kutub al İlmiah, Beyrut, 2003, s. 436; İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l Ayan (Selçuklular Kısmı)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), Ankara 2011, s. 267.

¹² Dukak Bey'in oğlu. Babasından sonra aynı nüfuz ve yetkiye haiz olarak Oğuz Yabgu Devleti'nde görev almıştır. Kaşgarlı Mahmud, ismin ne anlama geldiği ilgili bilgi vermeksizin şu açıklamayı yapmaktadır: "Zamanımızdaki Selçuk hanlarının dedesinin adıdır. Ona Selçuk Sübaşı denirdi." (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 478) Selçuklu devlet geleneği içerisinde bu isim sonuna Farsça veya Türkçe unvanlar (Selçukşah, Selçuk-Arslan gibi) getirilerek sonraki dönemlerde yaşatılmıştır. Ayrıca Selçuk adı, Oğuz töreleriyle alakalı zengin içeriğe sahip olan Dede Korkut kitabında da geçmektedir. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1971, s. 50, 74, 161, 164, 169.

¹³ Kaşgarlı'da sözcük, bugünkü kullanıma uygun olarak "artık, ziyade" anlamlarıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 99) İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 3-4; Houtsma, *Glossar*, s. 39, 46. Artuk Bey, Alp Arslan ve Melikşah döneminin ünlü Selçuklu komutanlarından biri olup oğulları Sökmen ve İlgazi tarafından Hısn Keyfa ve Mardin Artuklu şubeleri tesis edilmiştir. Mirhand, s. 121; İbnu'l Esir, VIII, s. 443; İbnu'l Cevzî, s. 209.

¹⁴ Kaşgarlı'da bu isimle ilgili olabilecek salturdu [سَلْتُرْدِي] kelimesi, "saldırdı, sallattı ve emretti" gibi farklı anlamlarla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 187) Ancak dönemin sikkelerinde kelime "Saltuk" değil "Salduk" şeklinde yazılmıştır. (Ahmed Tevhid, s. 71-72) Alp Arslan dönemi komutanlarından Saltuklu Beyliği'nin kurucusu Saltuk bey. Saltuk adının sonraki dönemlerde de kullanıldığı Anadolu alperenlerinden Sarı Saltuk olarak bilinen derviş vesilesiyle anlaşılmaktadır. Ayrıca 14. yüzyıla ait bir Selçuknâme Kutalmış oğlu Süleymanşah'ı bu isimle zikretmektedir. Bkz. Unsi, *Selçuk Şehnâmesi*, (trc. Mesud Kutan), Konya 1942, s. 3, 22. Fakat M. Fuad Köprülü, çok bozuk bir Farsça ile yazılmış olması sebebiyle Unsi'nin bu eserin uydurma olduğu konusunda bariz şüphe taşımaktadır. Bkz. M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII/27, (1943), s. 381, not 4.

[Kaşgarlı'da أَكُنْكَ]¹⁵, Kom-**uk** [Kaşgarlı'da أَفْمَقْ]¹⁶ gibi adlar mevcuttur. Göktürklerde de Tut-**uk** ve Tonyuk-**uk** gibi isimler kullanıldığı bilinmektedir¹⁷. Buna benzer bir diğer ek -iş eki (yerine göre -uş, -üş)'dir. Alp Arslan'ın oğulları Tut-**uş** [Kaşgarlı'da تَتش]¹⁸ ve Tek-**iş** [Kaşgarlı'da تَكشش]¹⁹ bu ekle yapılan isimlendirmelerdir. Göktürk Devleti'nde de İter-**iş**, Tard-**uş** gibi adlar²⁰ düşünüldüğünde eski Türklerde bu ekle yapılan isimlerin Selçuklu toplum geleneğinde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Ekler arasında isim yapımında kullanılan bulunma eki -lı (yerine göre -li -lu, -lü), aynı şekilde Selçuklu ad koyma geleneğinin yoğun kullanımlarından biri olmuştur. At-**lı** [kaynakta اتلى]²¹, Başu-**lı** [باشولى]²², Meng-**li**[g] [sikkede منكلى ya da منكلو]²³, Keş-**lü** [كشلو]²⁴, Kız-**lı**

¹⁵ Kaşgarlı'da kelime, bugün bildiğimiz şekilde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 105; Houtsma, *Glossar*, s. 52) Artuk Bey'in babası bu isimle anılmıştır. İbnu'l Cevzî, s. 209; Sümer, II, s. 635.

¹⁶ Kaşgarlı, bu kelimeyi "bir zamanlar yanında bulunduğu beylerden birinin adı" şeklinde açıklar. Kaşgarlı Mahmud, II, s. 383.

¹⁷ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (MÖ. III-MS. X. Asır)*, Ankara 2013, s. 59, 82-98.

¹⁸ Kaşgarlı'da kelime harekesiz olarak bir erkek adı olarak kayıtlıdır. (Kaşgarlı, I, s. 367. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30) Sultan Alp Arslan'ın oğlu, Melikşah'ın kardeşi ve Suriye Selçuklularının kurucusu Tacü'd-devle Tutuş. Reşidüddin Fazlullah, *Câmi' al-Tavârih*, (Yay. Ahmed Ateş), II/5. Cüz, Ankara 1999, s. 58; Türkçe trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, *Câmiüt Tevârih, (Selçuklu Devleti)*, (Notlar: Erkan Göksu), İstanbul 2011, s. 140; Mirhand, s. 120; el-Hüseyinî, *Ahbarü'd Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1999, s. 49; İbnu'l Cevzî, s. 226-227; İbnu'l Adim, s. 68; Azimî, s. 24.

¹⁹ Kaşgarlı'da sözcük, bir erkek adı olarak kaydedilir. Aynı kelime başka bir maddede her şeyin sonu, bitimi şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 368) Bu anlam, sonradan bir erkek ismine dönüşmüş olabilir. Bununla birlikte, ismin Tekiş değil, Tekeş şeklinde okunması gerektiğini savunan eserin mürtecimi B. Atalay'ın notuna bakınız. *Aynı Yer*. Ayrıca Houtsma, *Glossar*, s. 30. Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu vardı. (İbnu'l Esir, VIII, s. 423; Hüseyinî, s. 38; Bondarî, s. 48; İbnu'l Cevzî, s. 249; Azimî, s. 50) Ayrıca Harezşah sultanlarından biri de bu ismi kullanmıştır. Hamdullah Müstevfî-i Kazvini, *Tarih-i Güzide, (Zikr-i Padişahan-ı Selçukiyan)*, (ed. Erkan Göksu), 2015, s. 40, 53, 107; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013, s. 264-266; el-Cüzcanî, *Tabakat-Nasiri (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşahlar)*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara 2015, s. 103; Mirhand, s. 242; Hüseyinî, s. 129; İbnu'l Esir, X, s. 39.

²⁰ Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 82, 90, 112.

²¹ Unsî'nin Selçuknâmesinde Alp Atlı [الب اتلى] adında birinin adı geçmektedir. Bkz. Unsî, s. 3, 21.

²² Kaşgarlı'da Başu şeklinde geçen bağımsız bir kelimeye rastlanmadı. Basu [بَسُو] şeklinde geçen sözcük ise kapı tokmağı olarak izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 224) Kelime baş ile ulu sözcüklerinin birleşmiş bir şekli de olabilir. Sultan Melikşah'ın hanımlarından olup Seferiyye Hatun olarak da bilinir. Bkz. Sümer, II, s. 620.

²³ Meng (منك) kelimesi, Kaşgarlı'da yüzde bulunan ben şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 359) Buna göre Mengli ismi, benli [adam] anlamına gelir. Irak Selçukluları çağında bu isimde bir emir vardı. (Ravendî, II, s. 371) Uygur hakanları da bu ismi kullanmıştır. (Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 81) Moğol meliki Ögeday'ın bu isimde bir oğlu vardı. (Cüveynî, s. 230) Kırım Hanlarından biri de bu isimde idi. Muhammed Mubarek, s. 210-211.

[قزلی]²⁵, Köz-lü [كوزلو]²⁶, Küç-lü[g] [kaynakta كشلو]²⁷, Şök-lü [شكلى]²⁸, Kut-lu[g] [Kaşgarlı'da قتلغ]²⁹, İl-li[g] [sikkede ايلك]³⁰ Uğur-lu [kaynakta اغرلو]³¹ bu örneklerden birkaçıdır. Dede Korkud kitabında Tura-lı³² adında birinin adı zikredilmektedir³³.

²⁴ Kaşgarlı'da Kiş [كيشن] şeklinde geçen kelime sadak (okluk) olarak izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 126) Harezmsah sultanı Alâeddin Muhammed zamanında Tatar hanlarından birisi. (Cüzcanî, s. 133) Muhtemelen aynı kişi bkz. Cüveynî, s. 134; Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah*, (trc. Necip Asım), İstanbul 1934. s. 12-14.

²⁵ 1072 yılında Dimaşk'ı kuşatan Türkmenlerin beyi. İbnü'l Cevzî, s. 179-180. Sümer, II, s. 652.

²⁶ Kaşgarlı'da köz (كوز) kelimesi bugün kullanılan göz şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 55) Közli, Harezmsah Muhammed döneminde ön plana çıkmış Türk kökenli bir emir. Bkz. Cüveynî, s. 295-298.

²⁷ Kaşgarlı'da Küç (كوج) kelimesi, güç, kuvvet şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 120) Küçlü Han Anadolu'ya gelen Harezmsah beylerinden biri. I. Alâeddin Keykubad'ın talebiyle Türkiye Selçuklu hizmetine girmişlerdir. (İbn Bibî, "Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure", (neşr. M. Th. Houtsma), *Recueil de Textes Relatives l'Histoire des Seldjoucides*, vol- III-IV, Leiden, 1902, IV, s. 188; Türkçe trc. Mürsel Öztürk *El-Evâmiru'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye*, (Selçuknâme), Ankara 2014, s. 420) Kelimenin Moğol coğrafyasında da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Cüveynî, s. 106-107, 162, 305-306.

²⁸ Kaşgarlı'da geçen Şük (شك) kelimesi susturma edatı olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 335) Buna göre kelime sessiz olan şekilde yorumlanabilir. 1074 yılında Akka'yı kuşatan bir Türkmen emiri bu ismi taşımaktaydı. (İbnü'l Cevzî, s. 197-198) Şöklü adı, Dede Korkud masallarında da geçer. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 23-29.

²⁹ Kaşgarlı'da Kut [قٹ] kelimesi kutluluk, devlet anlamlarıyla açıklanır ve Kutlug adının buradan geldiği ifade edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 320) İslâmiyet öncesi Türk toplumlarında bu kelime, isim ya da unvan olarak oldukça yaygındır. (Bkz. Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 82, 91, 114) Bu çerçevede kelimenin "devletli" anlamını karşıladığı düşünülebilir. Alp Arslan döneminde Hicaz bölgesinde faaliyette bulunan bir Türk emiri bu adı taşımaktaydı. (İbnü'l Cevzî, s. 210) Irak Selçuklu çağında Kutlug Aba [قتلغ ابا veya قتلغ ابا] ve Kutluk İnanç [قتلغ اينانچ] gibi emirlerin adlarından söz edilir (İbnü'l Adim, s. 218; Azimî, s. 62-63; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 180) İsim Moğollar arasında da yaygındır. Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Musameratü'l Ahbar*, (Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi), (tashih ve nşr. Osman Turan), Ankara 1999, s. 76, 201-203; Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 57.

³⁰ İlig, İlek ya da İlik şeklinde telaffuz edilen bu kelime, ilk dönemlerden itibaren Türkler arasında bir unvan olarak yaygındır. Hangi anlamı karşıladığı konusunda farklı görüşler vardır. (Bkz. W. Eberhard, "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında" *Belleten*, IX/35, (1945), s. 319-323) Kelimenin İl sözcüğüyle ilintili olduğu açıktır. Bir görüşe göre İl-li[g] Osmanlıdaki "devletli" anlamını karşılamaktadır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "İlig", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 10. Karahanlı sikkelerinde İlik unvanı için bkz. Ahmed Tevhid, s. 4, 6.

³¹ Kaşgarlı'da Uğur [اغز] kelimesi hem saltanat, devlet, hem de bugün bilinen manasıyla hayır, bereket şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 53) Buna göre kelime, "devletli" anlamına gelebileceği gibi "bereketli" anlamıyla da kullanılmış olabilir. Bu çerçevede Arapçadaki mübarek kelimesinin karşılığı olarak düşünülebilir (Bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31) Türkiye Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus zamanında Emir-i Ahur görevini yürüten biri bu adı taşımaktaydı. Bkz. Aksarayî, nşr. s. 42, 70, 75; Türkçe trc. s. 32; İbn, Bibi, IV, s. 397. Sümer, II, s. 732.

³² Kaşgarlı'da Tura [ترا] kelimesi "düşmandan gizlenmek için kullanılan her şey, kalkan" şeklinde izah edilir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 221.

Aynı şekilde bulunmama ifade eden –siz ekinin (yerine göre -suz, -süz) de şahıs adlarında kullanıldığı görülür. At-**sız** [kaynakta اتسز]³⁴, Bun-**suz** [kaynakta بونسوز veya بنسوز]³⁵ gibi.

İsim yapmada kullanılan bir diğer ek ise sonuna eklendiği kelimeye o işi yapan anlamını veren –ci eki (yerine göre -cu, -cü)'dir. Selçuklu devlet teşkilatında bir görevde bulunanların esas adlarının yanında bu görevleriyle de anıldıklarını bilinmektedir. Dolayısıyla bu ekle yapılan isimlerle ilgili bu kelimelerin birer şahıs adı olabileceği gibi çoğu zaman şahısların icra ettikleri göreve işaretlerle verilmiş unvanlar olduklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu çerçevede Ağa-**cu** [kaynakta اغاچى]³⁶, Bek-**çi** [بکچى]³⁷, Ekin-**ci** [kaynakta الكنجى]³⁸, Bolda-**cu** [kaynakta بلدجى]³⁹, Bitik-**çi** [بتکچى], Kiş-**ci** [kitabede کیشجى]⁴⁰ gibi adlara kaynaklarda rastlanmaktadır. Bir diğer ek, benzetme edatı olarak kullanılan –ça eki (yerine göre –çe)'dir⁴¹. Bu ek, yırtıcı bir hayvan adının sonuna gelebileceği gibi

³³ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 134.

³⁴ Kaşgarlı'da binek hayvanı olarak bilinen at [ات]. (Kaşgarlı Mahmud, I, 34) Bir diğer görüşe göre buradaki kelime Türkçedeki ad (isim) anlamını karşılamakta, nazar değmemesi için çocuklara bu isim verilmektedir. (Bkz. Sümer, I, s. 18, II, s. 616) Melikşah döneminde Suriye meliki olan Atsız ile Sancar döneminde ise Harezm valisi olan Harezmşah Atsız Selçuklu çağında bu adla ön plana çıkmış olan kişilerdir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 80; Cüzcanî, s. 106; Hamdullah Müstevfî, s. 71; Mirhand, s. 182; İbnu'l Cevzî, s. 194, 206; Azimî, s. 24. Konya'daki bir kitabede kelime اتسوز şeklinde kaydedilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Ankara 1997, s. 448.

³⁵ Kaşgarlı'da bün [بؤن] kelimesinin mün (مؤن) ile aynı olduğu açıklanır ve ikisinin de farklı Türk ulusları arasında çorba anlamına geldiğini belirtir. Müellif ayrıca başka bir yerde, mün kelimesini "hastalık, kusur, ayıp" anlamında açıklamaktadır. Bu anlamı kabul edecek olursak, Bünsüz kelimesi, kusursuz anlamına gelir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 31, III, s. 140-141) Türkiye Selçuklu sultanı IV. Kılıç Arslan zamanında Karaman beylerinden biri Bunsuz adını taşımaktaydı. Adı geçen sultana isyan ettiği için bozguna uğrattılıp Konya'da teşhir edilerek idam edilmiştir. Bkz. Aksarayî, nşr. s. 71-72, trc. s. 53-54; İbn Bibî, neşr. IV, s. 322; Türkçe trc. s. 629-630.

³⁶ Türkçe bir kelime olup sultanların emirlerini devlet adamlarına tebliğ eden memura verilen isimdir. Bkz. Reşidüddin, II/5, s. 29; Türkçe trc. s. 108; Ravendî, I, s. 96 ve not 7; Sümer, II, s. 28.

³⁷ Selçuklu sultan ve emirlerine ait binaları koruyan muhafızlara bu isim verilmekteydi. (Bkz. Sümer, II, s. 608) Selçuklu komutanı Afşin Bey'in babasının da bu isimde olduğu bilinir.

³⁸ Muhtemelen Çiftçi anlamına gelen bir isim. (Bkz. Sümer, II, s. 634) Berkyaruk'un bu isimde bir emiri vardı. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 9.

³⁹ Muhammed Tapar dönemi emirlerinden. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 162. Sümer, II, s. 624.

⁴⁰ Bkz. Konyalı, s. 405. Kaşgarlı'da Kiş [کیش] kelimesinin iki anlama geldiği belirtilir. Biri okluk (sadak), diğer ise samur adı verilen hayvandır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 126) Buradaki Kiş-ci kelimesinin her iki anlamda (Sadak-cı veya Samur-cu) olma ihtimali vardır.

⁴¹ Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 207. Eklendiği kelimeye "gibi, benzeyen" anlamları verir. Eski Türkçede gümüş para anlamındaki Ak-ça kelimesi dahi ak sözcüğüne bu ekin getirilmesiyle türetilmiştir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 371.

(Sunkur-**ça** [kaynakta *سُنْكَرْجَا*⁴², bir renk sonuna eklenerek de (Kara-**ça** [kaynakta *قَرَاچَا*⁴³, Gök-**çe** [kaynakta *كِرْكِچَه*⁴⁴ gibi) isimler türetilir. Ya da doğrudan Türkçe bir kavramın sonuna eklenebilir. Kutlu-**ça** [kaynakta *قُتْلُوچَا*⁴⁵ gibi.

Türkçede küçültme eki olarak kullanılan -cük eki (yerine göre -cek, -cuk) de şahıs adı yapımında kullanılmıştır. Bu ekin Oğuzlar arasında şahıs ismi türetmede yaygın olduğu söylenebilir⁴⁶. Dede Korkud Kitabı'nda Yalta-**cuk**⁴⁷ ve Buğa-**cuk** isimleri geçmektedir⁴⁸. Selçuklu çağında da bu ekle yapılmış Arslan-**cuk** [kaynakta *أَرْسَلَانْجُق*⁴⁹, Sunkur-**cuk** [kaynakta *سُنْكَرْجُق*⁵⁰ Mengü-**cek** [kaynakta *مَنْكُوجْكَ*⁵¹ İnal-**cuk** [kaynakta *إِنَالْجُق*⁵² Kadı-**cuk** [kaynakta *قَادِي جُق*⁵³ gibi isimler mevcuttur. Türkçede geniş zamanı karşılayan ekler hem olumlu (er-, ar) hem de olumsuz haliyle (mez, -maz) kişi adlarında kullanılmıştır. Bu çerçevede Sanc-**ar**, İlbis-**ar** [kaynakta

⁴² Buna göre Sunkurça, sunkur gibi, sunkura benzeyen anlamına gelmektedir. (Houtsma, *Glossar*, s. 31; Sümer, II, s. 739) Musul emiri Kürboğa'nın bu isimde bir adamı vardı. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 54. Ayrıca bkz. Nesevî, s. 79.

⁴³ Kara gibi anlamına gelir. Muhtemelen esmer tenli olanlara verilmekteydi. Dede Korkud kitabında da isim zikredilir. (Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 37, 40, 45) Irak Selçuklu döneminin ünlü atabeylerinden Karaca Saki bu ismi kullanmıştır. (İbnu'l Esir, X, s. 16; Azimî, s. 68) İsmi sonraki dönemlerde Anadolu'da yaşatıldığı görülüyor. Dulkadir Beyliği'nin kurucusu Karaca Bey, saz şairi Karacaoğlan, Osmanlı kuruluş dönemi dervişlerinden Karaca Ahmet vs.

⁴⁴ Bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31.

⁴⁵ Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde bir devlet adamı. İbn Bibî, neşr. III, s. 115; Türkçe trc. s. 201.

⁴⁶ Kaşgarlı'da bu ek bir madde olarak geçmez, fakat diğer maddeleri örneklemek için kullanılan emsallerden ekin küçültme anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mesela "baka-çuk" kelimesi için "baka kelimesinin küçültme eki almış halidir" denir. Aynı şekilde "Yeme-çük" kelimesi için de "buğday taşınan küçük çuval" açıklaması yapılır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 48, 226. Farklı örnekler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31.

⁴⁷ Kaşgarlı'da bu isimle ilgili olabilecek iki kelime yalçın, sert anlamında Yalt [يَلْتْ] ve bir şeyle alay etme anlamında Yaltga [يَلْتْغَا] sözcükleri geçmektedir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 7, 432.

⁴⁸ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 73, 76, 78, 84, 92

⁴⁹ Küçük Arslan anlamına gelir. Berkıyruk döneminde Basra emiridir. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 90. Ayrıca Sümer, II, s. 614.

⁵⁰ Küçük sunkur anlamında bir isimdir. Celâleddin Harezşah zamanında adı geçen bir elçi. Sunkur-çek şeklinde de telaffuz edilebilir. Bkz. Nesevî, s. 59; Sümer, I, s. 226.

⁵¹ Kaşgarlı'da meng [مَنْكْ] ve menğgü [وَمَنْكْگْ] şeklinde iki sözcük kayıtlıdır. Birincisi "yüzdeki ben" anlamını karşılamakta, diğer kelime ise "sonsuz, sonsuzluk" anlamına gelmektedir. Buradaki isim ikisiyle de alakalı olabilir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 359, 378) Mengüçük Bey, Anadolu'da kurulan Mengüçük Beyliği'nin kurucusu olup Malazgirt Savaşı'nda Alp Arslan'ın yanında hazır bulunmuştu. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 33; Türkçe trc. s. 113; İbn Bibî, neşr. III, s. 57; Türkçe trc. s. 38) Moğollar arasında da Mengü adı kullanılmıştır. İbn Bibî, neşr. IV, s. 293; Türkçe trc. s. 582; Aksarayî, nşr. s. 41, 134-135, trc. s. 31, 105-106.

⁵² Cengiz Han zamanında Otrar şehrinin yöneticisi. (Cüveynî, s. 117) Uygurlar arasında da kullanılan bir isimdir. Bkz. Sümer, I, s. 82.

⁵³ Kadı, İslâm dünyasında adli işlerden sorumlu görevlidir. Moğol istila dönemi devlet adamlarından Şemseddin Kadıçuk bu ismi taşımakta idi. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 288; Türkçe trc. s. 577.

ایل‌بصار]⁵⁴, Kay-**maz** [kaynakta قایماز]⁵⁵, Sat-**maz** [صتماز]⁵⁶ Ser-**mez** [kaynakta سرمز]⁵⁷, Barış-**maz** [برشماش]⁵⁸ gibi adların Selçuklu çağında ön plana çıktığı görülmektedir⁵⁹.

ii. *Bağımsız Kelimeler*: Ekler dışında bağımsız kelimelerin de şahıs adlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler çoğu zaman başka Türkçe kelimelerle birleşerek anlamlı bir bütünlük oluşturur. Bu çerçevede Selçuklu çağında en yaygın olanları Alp⁶⁰, İl⁶¹, Er⁶² kelimeleridir. **Alp**-arslan [kaynakta ألسلان]⁶³, **Alp**-ilik [الب ايلك]⁶⁴, **Alp**-kuş [kaynakta ألبقش]⁶⁵, **Alp**-yaruk [اللياروق]⁶⁶, **Alp**-tigin [Kaşgarlı'da ألب تين]⁶⁷, **Alp**-kara [kaynakta ألب قرا]⁶⁸, **İl**-ğazi [sikkede ايل غازي]⁶⁹, **İl**-

⁵⁴ Moğol istila döneminde bir yönetici. Aksarayî, nşr. s. 180; trc. s. 144.

⁵⁵ Erbil ve Musul naibi Mucahidüddin bu adı almıştı. Ayrıca bu ismi tercih eden başka emirler de vardır. (Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 433; Mirhand, s. 224; Hüseyî, s. 125; Bondarî, s. 240;) İsmi sonraki dönemlerde de kullanıldığı görülmektedir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 187; Türkçe trc. s. 419, 502. Ayrıca Houtsma, *Glossar*, s. 30.

⁵⁶ İzzeddin Satmaz, Irak Selçuklu sultanı Süleyman döneminin önde gelen emirlerinden biri. Ravendî, II, s. 263; Hüseyî, s. 102; Bondarî, s. 224. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30; Sümer, II, s. 666.

⁵⁷ Kaşgarlı'da sermek fiili kızmak, çıkmak olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, 38-39 ve not 1) Melikşah ve Berkyaruk dönemi emirlerinden. İbnu'l Esir, VIII, s. 499. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 667.

⁵⁸ Kaşgarlı'da Barışdı [برشدى] kelimesi, "karşılıklı olarak birbirine gitme" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 94) Cengiz Han'ın Semerkant kuşatmasına direnen Barışmaz Han adında bir Türk, şehir ele geçirilir geçirilmez öldürülmüştür. Cüveynî, s. 146-147. Ayrıca bkz. Sümer, I, 205.

⁵⁹ Farklı örnekler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30.

⁶⁰ Kaşgarlı'da Alp [ألب] sözcüğünün yiğit anlamına geldiği belirtilir ve şu atasözü içinde kullanılır: *alp yağıda alçaq çoğıda* (Yiğit düşman karşısında yumuşak huylu adam savaşta belli olur) Kaşgarlı Mahmud, I, s. 41. Ayrıca Houtsma, *Glossar*, s. 29, 53.

⁶¹ Kaşgarlı'da İl [ایل] kelimesi, vilayet anlamında açıklanır ve örnek olarak Beg İli [بگ ايلي] (Beyin buyruğu altındaki vilayet) verilir. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 48.

⁶² Kaşgarlı'da Er [ار] kelimesi, erkek şeklinde açıklanır ve çoğulunun kuraldışı olarak eren [ارن] şeklinde yapıldığı belirtilir. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 35. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 29.

⁶³ İbnu'l Esir, VIII, s. 394. Çağrı Bey'in oğlu ve Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci sultanı Alp Arslan Muhammed. Bu isim sonraki dönemlerde yaygın olarak kullanılmıştır.

⁶⁴ Kutalmış b. Arslan'ın bu isimde bir oğlu vardı.

⁶⁵ Irak Selçuklu sultanı Mesud'un emirlerinden biri. Azimî, s. 54; Hüseyî, s. 92; İbnu'l Esir, IX, s. 278; Ravendî, II, s. 252. Reşidüddin'de البغوش olarak kayıtlıdır. Krş. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 160; Türkçe trc. s. 241.

⁶⁶ Kaşgarlı'da Yaruk [يرق] kelimesi, aydınlık olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 15) Kelime bazen tek başına da şahıs ismi olarak kullanılmıştır. İbnu'l Cevzi, s. 251. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 697.

⁶⁷ Alptegin Gazneli Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilir. (Cüzcanî, s. 24 ve not 83; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 51; Türkçe trc. s. 133) Kaşgarlı'ya göre sözcüğün tam anlamı "yiğit köle" şeklindedir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413.

⁶⁸ Alp Kara, Selçukluların ezeli düşmanlarından biri. 1030 yılında Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından düzenlenen ani bir saldırı ile öldürülüp bertaraf edilmiştir. Bkz. İbnu'l Esir, VIII, s. 238; Mirhand, s. 35-36 ve not 91.

arslan [kaynakta اربل أرسلان]⁷⁰, İl-bey [kaynakta ايلبك]⁷¹ İl-almış [اياللمش]⁷², Er-sığın [Kaşgarlı'da اربل سيقن]⁷³, Er-taş [kaynakta اربل تاش]⁷⁴ gibi. Bazen aslında bir unvan olarak var olan Türkçe kelimelerin Arapça, Türkçe veya Farsça isimlerle birleşerek bir bütünlük oluşturduğu görülür. Yabgu [Kaşgarlı'da يابغو]⁷⁵, Tigin [Kaşgarlı'da تيقين]⁷⁶, Yinal [Kaşgarlı'da اينال]⁷⁷, İlig [kaynakta ايلك]⁷⁸, Han [Kaşgarlı'da

⁶⁹ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 25. Mardin Artuklu Beyliği'nin kurucusu, Artuk Bey'in oğlu Necmeddin İlgazi. İbnu'l Adim, s. 139, 198; Azimî, s. 40.

⁷⁰ Harezşah Tekiş'in babası bu ismi taşıyordu. İbnu'l Esir, X, s. 39; Cüveynî, s. 261-264; Cüzcanî, s. 88; Hüseyinî, s. 103.

⁷¹ III. Alâeddin Keykubad'ın ümerasından biri. Unsî, s. 13, 27-28.

⁷² İl-almış, Türkler arasında kullanılan isimlerden olup "ili, memleketi olan [beg]" şeklinde bir anlamı karşılıdığı düşünülebilir. (Bkz. Sümer, I, s. 178, 187) 13. asırda yaşamış İbn İlalmış adıyla bilinen Düneysirli bir Türk âlim vardır.

⁷³ Kaşgarlı'da Er-sigun ismi doğrudan geçmez. Aynı maddeler halinde bulunan er ve sigun kelimelerinin Kaşgarlı'daki yazımı dikkate alınmıştır. Müellif, er kelimesini "erkek", sigun kelimesini ise "yaban sığın" şeklinde açıklamıştır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 35, 409) Yusuf Yinal'ın Ersığın isminde bir oğlu olduğu bilinir. Bkz. İbnu'l Cevzî, s. 81, 136; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, (1958), s. 129.

⁷⁴ İbnu'l Esir, VIII, s. 376. Yusuf Yinal'ın bu isimde bir oğlu vardır. (İbnu'l Cevzî, s. 64; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128).

⁷⁵ Kaşgarlı'da "hakandan iki seviye aşağıda bulunan halktan bir kişiye verilen lakap" şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 32) Yabgu kelimesi Asya Hunlarından Büyük Selçuklulara kadar Türk devlet ve topluluklarında görülen idari bir unvandır. (Bkz. Hüseyin Salman-Osman Gazi Özgüdenli, "Yabgu", *DİA*, XLIII, Ankara 2013, s. 170; Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 49, 76, 106) İbn Fazlan, Oğuzların hükümdarlarına bir unvan olarak yabgu dendiğini, Oğuzların başına geçen herkesin bu unvanı aldığını belirtmektedir. (Bkz. İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, (Haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1975, s. 37) Beygu [بيغو] şeklinde bir telaffuzu da mevcuttur. Bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 65.

⁷⁶ Kaşgarlı Mahmud, bu kelimeyle ilgili değerli detaylar verir. Ona göre, bu kelime esasen köle anlamına gelmektedir. Sonradan bu kelime Hakaniler (Karahanlılar) çocukları için ad olmuştur. Yırtıcı kuşların adlarıyla bir araya getirilerek kullanılır. Çağrı tegin (Acımasız cesaretiyle doğana benzeyen tegin). Kaşgarlı şöyle devam eder: Bu adın kölelerden Afrasyab'ın oğulları için kullanılan bir sözcük haline gelmesinin gelince onlar babalarını çok sayarlar, büyük tutarlar ne vakit babalarına karşı bir söz söyleyecek olurlarsa yahut bir şey yazmak isterlerse kendilerini küçük göstermek babalarını büyüketmek için "kul şöyle yaptı, kul böyle işledi" derler. Giderek bu kelime onlara ad olarak kaldı. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413-414) İslâm öncesi Türkler arasında isimlerin yanında kullanılan en yaygın unvanlar arasındadır. (Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 50, 81, 117, 146) İbn Fazlan'ın kayıtları kelimenin bir unvan olarak Bulgarlar arasında da yaygın olduğunu göstermektedir. İbn Fazlan, s. 20, 25.

⁷⁷ Yinal kelimesi, eski Türkçede Y sesinin İ sesi ile yer değiştirmesi sebebiyle İnal olarak da telaffuz edilir. Nitekim Kaşgarlı'da kelime İnal [اينال] şeklinde geçer ve şöyle açıklanır: Anası hatun (kökten), babası ise ortalık adamlarından bulunan gençlere verilen ad (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 122; Houtsma, *Glossar*, s. 29) Bir unvan olarak İbn Fazlan'da da geçer. İbn Fazlan, s. 35, 39-40.

⁷⁸ Kaşgarlı'da bu sözcük doğrudan geçmez. Çağdaş yazarlar, kelimenin Kaşgarlı'da "bir şeyin birincisi, önce olan" şeklinde açıklanan ilk [الك] sözcüğü (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 43) ile alakalı olabileceği üzerinde durmuştur. (Bu konuda ikna edici tespitler için bkz. Osman Turan, "İlig

خان]⁷⁹, Melik [kaynakta ملك]⁸⁰ bunlar arasında Selçuklu dünyasında en öne çıkanlardır. Yusuf **Yinal** [اريسف ينال]⁸¹, İbrahim **Yinal** [kaynakta ابراهيم ينال]⁸², Arslan **Yabgu** [ارسلان ييغو]⁸³, Musa **Yabgu** [kaynakta موسى ييغو]⁸⁴, Alp-**tigin**, Ali **Tigin** [kaynakta علي تكين]⁸⁵, Resul **Tegin** [kaynakta رسول تكين]⁸⁶, Kutlug **Tigin** [kaynakta قتلغ تكين]⁸⁷, Humar-**tigin** [kaynakta خمارتكين]⁸⁸, Küç-**Tigin** [Kaşgarlı'da كُجُ تِكِين]⁸⁹, İlig-**han** [kaynakta ايلكخان]⁹⁰, Kadir-**han** [sikkede قدر خان]⁹¹, Alp-**İlig** [اللب ايلك]⁹², **Melik**-arslan [kaynakta ملك ارسلان]⁹³ gibi. Bazen anlamı kuvvetlendirmek için iki unvan

Unvanı Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, VII, (1942), s. 192-199) Karahanlılar arasında çok sık olarak kullanılmıştır. Bkz. İbnu'l Esir, VIII, s. 35.

⁷⁹ Kaşgarlı'da kelime "Türklerin en büyük başbuğu, Afrasyab'ın oğullarına da bu ad verilir." şeklinde açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 157. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 73

⁸⁰ İbnu'l Esir, VIII, s. 19. Arapça bir kelime olup padişah, hakan anlamında kullanılır. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017)

⁸¹ Selçuk Bey'in oğlu Yusuf ile torunu İbrahim kaynaklarda bu unvanla anılmışlardır. Bkz. Hamdullah Müstevfî, s. 23.

⁸² İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'in anabir kardeşidir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 20; Türkçe trc. s. 95; Cüzcanî, s. 70; Mirhand, s. 80; Ravendî, I, s. 102; Hüseyinî, s. 12-14; İbnu'l Cevzî, s. 27-29; İbnu'l Adim, s. 10; Azimî, s. 9.

⁸³ Selçuk Bey'in oğullarından biri. Selçuk Bey'in ölümünden sonra Selçuk oğullarının başına geçmiş, onun kalabalık nüfuzundan çekinen Gazneli Mahmud tarafından bir ziyafet esnasında tutuklanarak Kalincar Kalesi'ne hapsedilmiş ve orada ölmüştür. Bkz. Mirhand, s. 30.

⁸⁴ Selçuk Bey'in oğullarından biri. Tuğrul Bey döneminde Herat bölgesinin yönetimi kendisine verilmiştir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 19-20.

⁸⁵ Karahanlı hanedanı mensubu olup ilk dönem Selçuklularla yoğun ilişki içinde bulunmuştur. Bkz. İbnu'l Esir, VIII, s. 238; Cüzcanî, s. 65 ve not 278; Mirhand, s. 25.

⁸⁶ Arslan Yabgu'nun oğullarından biri. İbnu'l Esir, VIII, s. 338; İbnu'l Cevzî, s. 128.

⁸⁷ Melikşah döneminde Faris bölgesini yöneten bir emir. (İbnu'l Esir, IX, s. 21; Hüseyinî, s. 40;) Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. İbnu'l Esir, IX, s. 285.

⁸⁸ Xamir (Humar?) kelimesinin Türkçedeki bey anlamıyla ilişkisi bağlamında (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 112, not 1) Selçuklu çağında yaygın isimlerden biridir. Humartegin Tuğraî, Tuğrul Bey döneminde görev yapmış emirlerden biridir. (Bondarî, s. 20; İbnu'l Esir, VIII, s. 358) Harezmsahlara bir komutanı da bu isimde idi. Cüveynî, s. 148.

⁸⁹ Harezmsah Muhammed zamanında adı geçen bir emir. (Cüveynî, s. 166, 174) Ayrıca isim, bu şekliyle Kaşgarlı'da geçer ve Güçlü Tegin anlamına geldiği belirtilir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413; Ahmed Tevhid, s. 10-11.

⁹⁰ Karahanlı hükümdarlarını tanımlamak amacıyla isimden çok unvan olarak kullanılmıştır. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 6; Türkçe trc. s. 72; Cüveynî, s. 335; Mirhand, s. 19; Ravendî I, s. 86 ve not 4.

⁹¹ Karahanlı hükümdarı. Mirhand, s. 30; Hüseyinî, s. 2; Bondarî, s. 3; İbnu'l Cevzî, s. 141; Ahmed Tevhid, s. 12-13.

⁹² Kutalmış'ın çocuklarından biri bu isimdedir. Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128.

⁹³ İbnu'l Esir, IX, s. 445; Mirhand, s. 97, 265.

bir araya gelerek bir isim oluşturabilir. **Yınal-tegin** [kaynakta *يناتكين*]⁹⁴, **Melik-şah** [sikkede *ملكشاه*]⁹⁵ ya da **Şah-melik** [kaynakta *شاهملك*]⁹⁶ gibi.

iii. *Yırtıcı Hayvan Adları*: Bağımsız kelimelerden isim türetme noktasında en çok kullanılan yöntem, bazı hayvan adlarıyla yapılanlardır. Arslan [Kaşgarlı'da *اَرسلان*]⁹⁷, Böri [Kaşgarlı'da *بوري*]⁹⁸, Bars [Kaşgarlı'da *بَرَس*]⁹⁹, At [Kaşgarlı'da *اَت*]¹⁰⁰, Tay [Kaşgarlı'da *تائ*]¹⁰¹, Boğa [Kaşgarlı'da *بوغا*]¹⁰², Kuş [Kaşgarlı'da *قُش*]¹⁰³, Sunkur [Kaşgarlı'da *سُنكُور*]¹⁰⁴, Borsuk [Kaşgarlı'da *برسوق*]¹⁰⁵ bu hayvan adları arasında öne çıkanlardır. Bu isimler çoğu zaman bir renk, unvan ya da savaş aleti ile bir araya getirilerek anlam pekiştirilir. Alp-arslan, Kılıç-arslan [sikkede *قلاج أرسلان*]¹⁰⁶, Yavlak-Arslan [sikkede *بولق أرسلان*]¹⁰⁷, Gök-böri [sikkede *كوكبوري*]¹⁰⁸, Kür-boğa [kaynakta *كربوغا*]¹⁰⁹,

⁹⁴ Esasen Karahanlı hanedanında bir unvan iken sonraları şahıs ismi olarak kullanılmış bir kelime olmalıdır. İbnu'l Esir, VIII, s. 215; Bondarî, s. 211.

⁹⁵ Alp Arslan'ın oğlu ve Büyük Selçukluların üçüncü sultanı. Selçuklular döneminde yaygın olarak kullanılan isimlerden biridir. (Bkz. Ravendî, II, ekler kısmındaki neseb şeceresi) II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri bu ismi taşımaktaydı. Unsî, s. 6, 23; Ahmed Tevhid, s. 121.

⁹⁶ Cend emiri olup Selçuk ailesinin ezeli düşmanlarından biridir. İbnu'l Esir, VIII, s. 229; Mirhand, s. 38. İsim, Türkiye Selçuklular döneminde de kullanılmıştır. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 581, 593.

⁹⁷ Kaşgarlı'da tanımı şöyle geçer. Arslan: Hakanlara da bu unvan verilir" (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 412. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 28) Türkiye Selçuklu çağında da bu isme rastlanır. İbn Bibî, neşr. IV, s. 299; Türkçe trc. s. 593.

⁹⁸ Eski Türkçede Kurt. Kaşgarlı Mahmud şu atasözüyle örnekendirir: Böri qoşnısın yemes. (Kurt komşusunu yemez) Kaşgarlı Mahmud, III, s. 220; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 61.

⁹⁹ Bars ya da Pars, Kaşgarlı tarafından yırtıcı bir hayvan olarak tanımlanır. Müellif ayrıca Türklerin on iki hayvanlı takvimindeki aylardan birinin Bars Yılı olduğunu belirtir. (Kaşgarlı, Mahmud, I, s. 344-345; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 61) İslâmiyet öncesi dönemde Türkler arasında şahıs adı olarak yaygındır. Bkz. Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 50.

¹⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud, I, 34.

¹⁰¹ Kaşgarlı'da bugün kullanılan anlamıyla açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 158; Houtsma, *Glossar*, s. 28.

¹⁰² Kaşgarlı Mahmud, III, s. 226; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 62.

¹⁰³ Kaşgarlı Mahmud, I, s. 331. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 28.

¹⁰⁴ Sunkur, doğana benzer yırtıcı bir kuş adıdır. Kaşgarlı Mahmud tarafından yırtıcı bir kuş olarak tanımlanır ve togrıl adı verilen kuştan biraz daha küçük olduğu belirtilir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 381; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 78) Kaynaklarda kelimenin farklı yazımları mevcuttur. Krş. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 113; İbnu'l Adim, s. 153.

¹⁰⁵ Kaşgarlı'da borsuk [برسوق] şeklinde kaydedilir ve Oğuzların bu sözcüğü borsuk olarak telaffuz ettiğinden söz edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 417)

¹⁰⁶ Hamdullah Müstevfi, s.115; Cüzcanî, s. 99; Mirhand, s. 268; Unsî, s. 5, 22-26; Ahmed Tevhid, s. 108-113. Kılıç kelimesi, sultan isimlendirmesi için Karahanlılar zamanında da kullanılmıştır. Bkz. Ahmed Tevhid, s. 27, 250, 278-296.

¹⁰⁷ Kaşgarlı'da Yavlak [يلاق] kelimesi şiddetli, pek katı şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 44) II. İlgazi'nin oğullarından biridir. (İbnu'l Esir, X, s. 129; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmâniye*, s. 162) Çoban oğullarının önde gelen beylerinden biri de bu isimdedir. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 674.

¹⁰⁸ Esasen Kökböri şeklinde olan bu isim gök renkli kurt anlamına gelir. (Houtsma, *Glossar*, s. 33) Erbil atabeyi ve Harran emiri Muzafferüddin Kökböri. İbnu'l Esir, X, s. 112; İsmail Galib, *Meskûkât-ı*

Ked-boğa [كد بوقا]¹¹⁰, Boğa-tegin [بوقاتگين]¹¹¹, At-sız, Bay-bars [kaynakta ببیارس]¹¹², Kutlug-bars [قتلغ برس]¹¹³, Mengü-bars [منگبرس]¹¹⁴, Bay-kurd [kaynakta بايقورد]¹¹⁵, Alp-kuş, Yarın-Kuş [kaynakta یرنقش]¹¹⁶, Ak-kuş [kaynakta اقش]¹¹⁷, Kara-kuş [Kaşgarlı'da قراقش]¹¹⁸, Kuş-temür¹¹⁹ [قش تمر], Kara-tay [vakfiyede قراطای]¹²⁰, Gök-tay

- Turkmaniye*, s. 138-140. Tokat Kalesi'ndeki bir kitabede de isim geçer. Hamza Gündoğdu-Ahmet Ali Bayhan-Ali Murat Aktemur-İshak Umut Kukaracı-Adem Çelik-Bahattin Güneş, *Tarihi Yaşayan İl Tokat*, Ankara 2006, s. 398.
- ¹⁰⁹ Kaşgarlı'da Kür [كُر] sözcüğü, yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam şeklinde tanımlanmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 324) Gür-han adı da buradan türemiştir. (Houtsma, *Glossar*, s. 33, 86) Buna göre kelime, boğa sözcüğüyle birleştiğinde güç ifade etmektedir. Melikşah dönemi, Musul valisi olan Kürboğa, Melikşah'ın ölümü sonrasında saltanat kavgalarına dâhil olmuştur. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 56; Türkçe trc. s. 138; Hamdullah Müstevfi, s. 51; Ravendî, I, s. 137; İbnu'l Adim, s. 101; Azimî, s. 37) Sonraki dönemlerde de Orta Asya ve Anadolu'da bu isme rastlanmaktadır. Aksarayî, nşr. s. 322, trc. s. 260; Cüveynî, s. 416, 419.
- ¹¹⁰ Kaşgarlı'da ked [كَد] sözcüğü, "bir şeyi anlatırken abartma ve vurgulama amacıyla kullanılan bir edat olarak açıklanır ve şu örnekler verilir: Ked At (Ne iyi at), Ked neng (Ne iyi şey). (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 321-322) Ked Buka, Hülagü dönemi Türk kökenli komutanlarından. Cüveynî, s. 503-509.
- ¹¹¹ Karahanlı Şemsülmülk b. Tamgaç'ın bu isimde bir kardeşi vardı. Bkz. İbnu'l Cevzi, s. 198.
- ¹¹² Kaşgarlı'da Bay [باي] kelimesi, zengin şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 158). el-Melikü'z-Zahir Rüknüddin Baybars el-Bunduktari, Mısır Memlük Devleti'nin önde gelen sultanlarından biri olup Moğollara karşı başarılı mücadelesi ile nam salmıştır. (Aksarayî, nşr. s. 114, trc. s. 88) Bununla birlikte adı geçen sultan bazı Selçuknâmelerde Bundukdar [فندقدار] ismiyle zikredilir. (İbn Bibî, neşr. IV, s. 313; Türkçe trc. s. 610) Bu önekle farklı isimler yapılmıştır. Bay-timur [بايتيمور] (Aksarayî, nşr. s. 230, trc. s. 185), Bay-sunkur (Ahmed Tevhid, s. 486), Bay-kurd [بايقورد] (Unsi, s. 4, 22) gibi.
- ¹¹³ Irak Selçukluları döneminde Vasit ve çevresine hâkim olan bir emir. Hüseyinî, s. 92; Bondarî, s. 215.
- ¹¹⁴ Irak Selçuklu sultanı Mesud döneminde siyasi olaylarda Mengüberz (Mengübars) isminde bir atabeyin adı geçer. Hamdullah Müstevfi, s. 85-87; Hüseyinî, s. 76-77; Bondarî, s. 215-216. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 655-56.
- ¹¹⁵ Unsi, s. 4, 22.
- ¹¹⁶ Kaşgarlı'da yarın [يارن] kelimesi kürek kemiği olarak izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 21) Sancar döneminde emirlerden biri Yarankuş el-Mervezi olup sultanın Oğuzlarla savaşmaya zorlamak için onun atının dizginine yapışmıştı. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 95; Türkçe trc. s. 178; Ravendî, I, s. 175; Mirhand, s. 192; Bondarî, s. 204) Sonraki dönemler için de yaygın bir isimdir. Hüseyinî, s. 66, 74, 82; İbnu'l Esir, IX, s. 474; Bondarî, s. 159, 204; İbnu'l Adim, s. 267-268. Farklı görüşler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 33; Sümer, II, s. 687-688.
- ¹¹⁷ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 154; Türkçe trc. s. 237; Hüseyinî, s. 104; Bondarî, s. 255; Sümer, II, s. 605.
- ¹¹⁸ Kaşgarlı'da tavşancıl (kartal) olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 221) Farklı dönemlerde bu ismi taşıyan emirler olmuştur. (İbnu'l Adim, s. 220) Selâhaddin Eyyübî'nin bu isimde bir naibi vardı. Bkz. İbnu'l Esir, X, s. 33.
- ¹¹⁹ Abbasi halifesi Nasır Li Dinillah (1180-1225)'in emirlerinden biri. Celâleddin Harezşah'ın Bağdat'a yönelmesi sebebiyle halife onu def etmek için bu emirini görevlendirmiş fakat Kuş-Temür mağlup olup geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bkz. Cüveynî, s. 356-357.

[kaynakta كوكتاي]¹²¹, Ak-sunkur [sikkede اق سنقر]¹²², Alp-sunkur [kaynakta سنقور الپ]¹²³, Kara-sunkur [vakfiyede اقرا سنقور]¹²⁴ gibi. Bazen anlamı pekiştirmek amacıyla iki yırtıcı hayvan adının bir arada kullanıldığı da görülür. Böri-bars [kaynakta بوري برس]¹²⁵, Arslan-Argun [kaynakta ارسلان ارغو]¹²⁶, Kulan-Arslan [kaynakta ارسلان ارسلان]¹²⁷, Yılan-Boğa [kaynakta يلان بوغو]¹²⁸ Tay-boğa [kaynakta طايبوغا]¹²⁹ gibi. Burada dikkat çeken nokta, bu hayvanların çoğunun ya yırtıcı olmaları ya da gücü temsil etmeleridir. Buna özellikle dikkat edildiği söylenebilir. Dede Korkud kitabında bir boğa ile güreşip onu öldüren çocuğa Boğaç adı verildiğine dair bir hikâye aktarılır¹³⁰. Bu ayrıntı, çocuklara isim verirken yetenek

¹²⁰ Celâleddin Karatay, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol istilası döneminde öne çıkan devlet adamlarından biridir. Aksarayî, nşr. s. 36-38, trc. s. 28; İbn Bibî, neşr. III, s. 213; Türkçe trc. s. 256-257; Ayrıca bkz. Turan, "Celâleddin Karatay Vakfiyesi", s. 91. Karatay medresesindeki kitabe de isim قره طای şeklinde kaydedilmiştir. Krş. Konyalı, s. 850.

¹²¹ Türkiye Selçuklu sultanı II. Mesud zamanında bir emir. Aksarayî, nşr. 172, 174, trc. s. 138-139.

¹²² İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 87. Kasımdedevle Aksunkur, Melikşah dönemi Halep valisi olup Musul atabeyliğinin kurucu İmadeddin Zengi'nin babasıdır. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 46; Türkçe trc. s. 128 ve not 176; Hamdullah Müstevfi, s. 44; Mirhand, s. 121; Hüseyinî, s. 52; Bondarî, s. 78; İbnu'l Cevzi, s. 272, 278) Ayrıca Muhammed Tapar döneminin ünlü emiri Aksunkur el-Borsiki [اقسنقر برسفي] de bu ismi kullananlar arasındadır. 1126 yılında Musul'daki bir câmiide Cuma namazı sırasında Batnîler tarafından öldürülmüştür. İbnu'l Esir, IX. s. 236; Bondarî, s. 137. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 605.

¹²³ Alp Sunkur-ı Şamî, Sultan Sancar dönemi emirlerinden olup onun Oğuzlar elinde esaretten kurtulmasına katkı sağlamıştır. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 101; Türkçe trc. s. 182) Türkiye Selçuklu çağı vakfiyelerinde de geçer. Bkz. Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427.

¹²⁴ Irak Selçuklu çağında ön plana çıkmış olan bir atabey. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 113; Türkçe trc. s. 195; Hamdullah Müstevfi, s. 82, 84 ve not 251; Mirhand, s. 206; Ravendî, I, s. 217-218; Hüseyinî, s. 74; Bondarî, s. 154) Türkiye Selçuklu çağında da bu isim kullanılmıştır. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 311; Türkçe trc. s. 609; Turan, "Celâleddin Karatay Vakfiyesi", s. 96.

¹²⁵ Kaynaklarda Sultan Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu olduğu belirtilir. Hüseyinî, s. 38; İbnu'l Esir, VIII, s. 394; Bondarî, s. 48.

¹²⁶ Kaşgarlı'da Argun [ازغون] sözcüğü, sıçan cinsinden yarım arşın uzunluğunda duvar yarıklarında serçe avlayan bir hayvancık şeklinde tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 120) Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu bulunmaktaydı. (Bkz. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 60; Türkçe trc. s. 143; Mirhand, s. 159; Ravendî, I, s. 140; Bondarî, s. 48) Moğollar da Argun ismini kullanmışlardır. Mirhand, s. 273; Aksarayî, nşr. 141-143, trc. s. 111-114; Cüveynî, s. 25-27; Sümer, II, s. 607-608.

¹²⁷ Kaşgarlı'da Kulan [قُلَان] kelimesi, yaban eşiği olarak tanımlanır. Ayrıca aynı kelimenin Uygurcada yaban atı anlamına geldiği de bilinir. Bununla birlikte bu ismin başka bir maddede geçen kulun [قُلَان] yani tay olma ihtimali de vardır. (Krş. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 404, 415, IV, s. 341) Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın bu isimde bir oğlu bulunmaktaydı. Aksarayî, neşr. s. 21.

¹²⁸ Anadolu'ya gelen Harezmi beylerinden biri. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 188; Türkçe trc. s. 420.

¹²⁹ Türkiye Selçuklularının son döneminde Sinop bölgesi ordu komutanı. İbn Bibî, neşr. IV, s. 333; Türkçe trc. s. 664.

¹³⁰ "[...]Bayındır Han'ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin" Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 14.

ve güçlerinin göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Adı geçen hayvan isimlerinden bazıları hiçbir sözcükle birleşmeden tek başlarına şahıs adı olarak kullanılabilmiştir. Böri¹³¹, Boğa¹³², Sunkur¹³³, Borsuk¹³⁴ gibi. Nadir olmakla birlikte bazen bir insana verilmeyecek **Kurbağa** [قوربغا]¹³⁵, **Köpek** [kitabede كوكب, kaynakta كويك]¹³⁶ gibi hayvan isimlerinin kullanıldığı da görülmektedir.

Divan-ı Lugatî't Türk'ün müellifine göre, **Tuğrul** [Kaşgarlı'da تُغْرُل]¹³⁷ ve **Çağrı** [Kaşgarlı'da جَغْرِي]¹³⁸ beylerin isimleri de aynı şekilde yırtıcı kuş ismine tekabül etmektedir. Müellif, **Çavlı** [Kaşgarlı'da چَلِي]¹³⁹ kelimesinin de eski Türkler

¹³¹ Musa Yabgu'nun oğullarından biri. (Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128) Dimaşk atabeylerinden biri de bu ismi almıştır. (İbnu'l Adim, s. 222; Azimî, s. 29) Göktürkler çağında da şahıs adı olarak görülmektedir. Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 102-121.

¹³² Cüzcanî, s. 63; Aksarayî, nşr. s. 322; trc. s. 260; Cüveynî, s. 166-167; Azimî, s. 6; Unsî, s. 4, 22.

¹³³ Salgurluların kurucusu Muzaferrüddin Sunkur b. Mevdud. Cüzcanî, s. 87.

¹³⁴ Tuğrul Bey döneminde Bağdad şihneliğinde görev yapmış Selçuklu komutanı. (Mirhand, s. 207; İbnu'l Cevzî, s. 112) Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Bkz. Ravendî, I, s. 220; Azimî, s. 47.

¹³⁵ Kelime Kaşgarlı'da bir atasözü içerisinde geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 122) Kurbağa, Moğol hükümdarı Mengü Kağan zamanında bir elçinin ismi olarak zikredilir. (Cüveynî, s. 230) Bununla birlikte kelime, benzer yazılış sebebiyle kelime Kürboğa ismiyle karıştırılmış olabilir.

¹³⁶ Kaşgarlı'da Köpek kelimesi geçmemektedir. Bu anlamı karşılayan kelime it kelimesidir. Muhtemelen Kıpçakça olan köpek kelimesinin ise itin daha tüylü olanlarına verilen bir isim olduğu İbn Hayyan'ın lügatinde belirtilir. (Bkz. İbn Hayyan, s. 78; Houtsma, *Glossar*, s. 43-44) Kaşgarlı'da bu cinsten köpeğe Türklerin arasında barak [بَرَق] adı verildiği kaydedilir. II. Gıyaseddin dönemi Selçuklu veziri Saadeddin, köpek ismini de taşımaktaydı. (İbn Bibî, neşr. III, s. 381, IV, 218; Türkçe trc. s. 139) Onun yaptırdığı Konya Zazadin Han'da isim açıkça kaydedilmiştir. (Konyalı, s. 1052) Ayrıca Artuklulara hizmet eden bir Türk beyinin isminin de köpek olarak geçtiği rivayet edilir. Sümer, II, s. 726-727; Muharrem Kesik, "Sadeddin Köpek", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392.

¹³⁷ Kaşgarlı'da kelimenin tanımı şöyle yapılır: "Yırtıcı bir kuş, bin tane kaz öldürür, ama yalnızca bir tanesini yer. Bir erkek adı olarak togrıl buradan hareketle kullanılır." (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 482. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 28) İsim Karahanlı hakanları tarafından da kullanılmış olup sikkelerde طغرل şeklinde geçmektedir. Ahmed Tevhid, s. 29.

¹³⁸ Kaşgarlı Mahmud I, s. 421; Houtsma, *Glossar*, s. 28. Kaşgarlı'nın babasının isminin de Hüseyin Çağrı Tigin olduğu bilinmektedir. (Bkz. Ö. Faruk Akün, "Kaşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, s. 10) Bazı kaynaklarda Çağrı Bey'in ismi Çakır olarak telaffuz edilmiştir. Divan-ı Lugatî't Türk'te bu kelime gök (mavisî) olarak açıklanmıştır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 363) İsmi bu anlama gelebileceği ihtimal dâhilinde ise de Togril ve Çıgrı kelimelerinin her ikisinin de doğana benzer yırtıcı bir kuş anlamına gelmesi bu isimlerin özellikle seçildiğine işaret eder.

¹³⁹ İslâm kaynaklarında جولى (İbnu'l Esir, IX, s. 28) şeklinde geçmesine rağmen Kaşgarlı'da kelime Çavlı şeklinde kaydedilir. (Krş. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 431; Azimî, s. 40) Bununla birlikte Kaşgarlı'da geçen ve "ün şöhret" anlamına gelen "çaw" kelimesinin bulunma eki olan -lı ile birleşmesinden elde edilmiş ve "ünlü, şöhretli" anlamında bir isim de olabilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 45; Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31, 70; Sümer, II, s. 629-630) Çavlı Sakave, [جاولى سقاول] Büyük Selçukluların Musul meliki. Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan ile Musul hâkimiyeti için 1107 yılında Habur Suyu kenarında yaptığı savaşı kazanmış ve bu tarihten itibaren Büyük

arasında şahin anlamında kullanıldığını belirtir. Aynı şekilde **Lâçin** [Kaşgarlı'da لاچن]¹⁴⁰, **Turumtay** [Kaşgarlı'da تُرْمَتَائِ]¹⁴¹ kelimelerinin de yırtıcı kuş anlamını karşıladığı ve erkekler ad olarak tercih edildiği belirtilmektedir. Bunun dışında **Çaylak** [kaynakta چيلاق]¹⁴², **Balaban** [kaynakta بلبلان]¹⁴³, **Toğan** [kaynakta طغان]¹⁴⁴ sözcükleri de yırtıcı kuşlara verilen isimler olup şahıs adı olarak Selçuklu çağında kullanılmışlardır. Yırtıcı hayvanlar dışında tek başına anlamlı Türkçe kelimelerin de şahıs adı olarak kullanıldığı görülmektedir. **Belek** [Kaşgarlı'da بَلَك]¹⁴⁵, **Yalavaç** [Kaşgarlı'da يالواج]¹⁴⁶, **Çoban** [Kaşgarlı'da چوبان]¹⁴⁷ **Bayram** [Kaşgarlı'da بَيْرَم]¹⁴⁸, **Kılavuz** [Kaşgarlı'da قُلاوُز]¹⁴⁹ **Tüz** [kaynakta توز]¹⁵⁰ gibi.

- Selçukluların Musul valiliği görevini üstlenmiştir. (Hamdullah Müstevfi, s. 115; Mirhand, s. 268-269; Bondarî, s. 236; Aksarayî, nşr. s. 29, trc. s. 22) Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Ravendî, I, s. 223-227; İbn Bibî, Türkçe trc. s. 472.
- ¹⁴⁰ Kaşgarlı Mahmud, yiğit kişilere de bu ismin verildiğini belirtir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 410; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 101) Laçin Beg, Harezşah İl-Arslan zamanında adı geçen bir komutan. Ayrıca, Hindistan'da Sadusan bölgesinin yöneticisi olan Laçin Hitayî adlı biri bulunmaktaydı. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 101; Türkçe trc. s. 182; Cüveynî, s. 263, 352.
- ¹⁴¹ Kaşgarlı Mahmud III, s. 243. İbnu'l Esir ve İbn Bibî'de muhtemelen aynı anlamı karşılayan bir şahıs adı Toruntay [طرنطاي] şeklinde geçmektedir. Krş. İbnu'l Esir, IX, s. 317; İbn Bibî, neşr. IV, s. 269; Türkçe trc. s. 549. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 678.
- ¹⁴² Kaşgarlı'da kelime geçmez, fakat yırtıcılardan uzun kanatlı, çengel gagalı, küçük kuşları avlayan bir kuş olduğu bilinmektedir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017; Sümer, II, s. 711) Sahte Selçuklu sultanı Cimri'nin Akşehir sübaşılığına tayin ettiği biri. İbn Bibî, neşr. IV, 328.
- ¹⁴³ Kaşgarlı'da kelime geçmemektedir. Fakat "Bala" kelimesi kuş yavrusu, "Balalamak" kelimesi de kuş yavru olması olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud III, s. 91-92) Balaban sözcüğü şahıs ismi olarak 1. İri, büyük. 2. Şişman, gürbüz kimse. 3. Atmaca, doğan vb. yırtıcı bir kuş anlamlarını karşılar. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) İbn Bibî'nin Selçuknâmesinde I. Gıyaseddin döneminde Melik Balaban isminde birinin adı zikredilir. İbn Bibî, neşr. III, s. 34; Türkçe trc. s. 76. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 702-703.
- ¹⁴⁴ II. Gıyaseddin döneminde Emir-i Alem (Hükümdar sancağını taşıyan kişi) Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 218; Türkçe trc. s. 464; Unsî, s. 4, 22.
- ¹⁴⁵ Kaşgarlı'da kelime, armağan, hediye olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 385) Artuk Bey'in kardeşi Behram'ın bu isimdeki oğlu [بلک بن بهرام] Haçlılara karşı mücadelede nam salmıştır. (İbnu'l Adim, s. 198, 205, 239, 273, 274; Azimî, s. 54-58) Kaos dönemi Türkiye Selçuklu haciblerinden biri Fahreddin Belek isminde idi. (İbn Bibî, Türkçe trc. s. 564) Kaşgarlı'da aynı anlamda zikredilen Armağan [ارمغان] kelimesi de (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 140) Selçuklu dünyasında isim olarak kullanılmıştır. Baba İshak isyanını bastıran Selçuklu komutanının adı Mübarezeddin Armağanşah idi. Bkz. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 480. Sümer, II, s. 698, 706.
- ¹⁴⁶ Kaşgarlı'da kelime peygamber (elçi) olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 47; ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 108) Mahmud Yalavaç, Cengiz Han dönemi önde gelen devlet adamlarından biri olup Harezşah sultanı Alâeddin Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir. Yalavaç adı, muhtemelen bu görevi sebebiyle kendisine verilmiştir. Cüveynî, s. 130, 137, 142.
- ¹⁴⁷ Kaşgarlı'da köy muhtarının yamağı olarak açıklanan kelime, (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 402) zamanla bugün bildiğimiz anlama dönüşmüş olmalıdır. Türkiye Selçuklu çağı beylerbeyi Hüsameddin

iv. *Renk Adları*: Hayvan isimlerinden sonra kişi adlarında en yaygın olarak kullanılan kelimeler renkleri karşılayan sözcükler olmuştur. Renklerin hepsiyle değil, daha ziyade Türk toplum geleneğinde yaygın olarak kullanılan ak, kara, kırmızı, boz ve gök gibi renkler tercih edilmiştir¹⁵¹. Renk adları tek başlarına bir şahıs adı olarak kullanılmaktan ziyade çoğu zaman yırtıcı veya güçlü bir hayvan adıyla ya da bir unvanla birleştirilir. **Ak**-sunkur, **Ak**-arslan [اق أرسلان]¹⁵², **Kara**-arslan [Sikkede اقرا ارسلان]¹⁵³, **Kara**-tegin [kaynakta اقرا تگین]¹⁵⁴, **Kızıl**-arslan [kaynakta ارسلان اقزل]¹⁵⁵, **Boz**-kuş [kaynakta ابز غش]¹⁵⁶, **Boz**-aba [kaynakta ابز آبه]¹⁵⁷, **Gök**-alp [kaynakta كوك الب]¹⁵⁸ **Gök**-böri¹⁵⁹ gibi.

Adı konacak kişinin fiziki görünümü de ad koyma hususunda belirleyici olduğundan renkler bu noktada da sıkça kullanılmıştır. Örneğin esmer

-
- Çoban, bu ismi taşıyan en bilinen kişidir. (Bkz. İbn Bibî, neşr. III, s. 119, 217) Sonraki dönemlerde Anadolu’da bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Aksarayî, trc. s. 197-199; Sümer, II, s. 712.
- ¹⁴⁸ Kaşgarlı kelime kökünün bedrem [بَدْرَم] olduğunu Oğuzlar arasında zal harfinin ye harfine dönüştüğünü belirtir. Ona göre kelime köken olarak “gülme, sevinme” anlamına gelmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 484). Şemseddin Bayram ve Mübarezeddin Bayram Türkiye Selçuklularının son çağında adı geçen iki emirdir. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 211, 251, 321; Türkçe trc. s. 452, 518. Sümer, II, s. 697.
- ¹⁴⁹ Kaşgarlı’da bugün kullandığımız kılavuz anlamında açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 487) Türkiye Selçuklu çağında Emir-i Şikâr olarak adı geçen biridir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 315.
- ¹⁵⁰ Kaşgarlı’da kelime farklı anlamlarda (düz, halk, soy-sop) geçse de müellifin verdiği bir şiirden bu kelimenin güzellik anlamına geldiği görülmekte, bir şahıs adı olarak bu anlamın daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 296) İbn Bibî’nin Selçuknâmesinde Rükneddin Süleymanşah döneminde görevli Tüz Bey isimli bir devlet adamının ismi geçmektedir. Bkz. İbn Bibî, neşr. III, s. 61; Türkçe trc. s. 105.
- ¹⁵¹ Farklı örnekler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 32.
- ¹⁵² Irak Selçuklu sultanı Mesud döneminde Erdebil emiri. Bkz. Hüseyinî, s. 82; Bondarî, s. 196.
- ¹⁵³ Bkz. İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 3; Gündoğdu, vd. s. 46. Alp Arslan’ın kardeşi Kirman meliki Kavurd, bu isimle de bilinmektedir. (Hüseyinî, s. 28; Hamdullah Müstevfî, s. 45) Ayrıca Hısn Keyfa Artuklu sultanı Fahreddin de bu ismi taşır. İbnü’l Esir, IX, s. 360.
- ¹⁵⁴ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 75; Türkçe trc. s. 160; Mirhand, s. 175; Ravendî, I, s. 159.
- ¹⁵⁵ Houtsma, *Glossar*, s. 32. Irak Selçukluları döneminde ön plana çıkmış olan bir atabey. (Reşidüddin Fazlullah, II, 161; Türkçe trc. s. 242; Hamdullah Müstevfî, s. 105-106; Cüzcanî, s. 99; Mirhand, s. 251-253; Ravendî, II, s. 279; Hüseyinî, s. 120-127; Bondarî, s. 268; Aksarayî, nşr. s. 26, trc. s. 20) Bazen renk adı tek başına da isim olabiliyordu. Nevakiye Türkmenleri olarak bilinen Oğuzların başındaki kişi Kızıl ismini taşıymaktaydı. Bkz. İbnü’l Esir, VIII, s. 176; Azimî, s. 4.
- ¹⁵⁶ Sultan Sancar dönemi emirlerinden birisi. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 83; Türkçe trc. s. 168; Bondarî, s. 238, not 1.
- ¹⁵⁷ Irak Selçukluları zamanında ön plana çıkmış bir emir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 118; Türkçe trc. s. 201; Mirhand, s. 211; Ravendî, I, s. 224; Aksarayî, nşr. 24, trc. s. 19.
- ¹⁵⁸ İbn Bibî, neşr. III, s. 218.
- ¹⁵⁹ Kaşgarlı’da kök [كوك] şeklinde kayıtlı kelime, hem gökyüzü (sema), hem de gökyüzü rengi olarak açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 132. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 97.

görünümlü olanlara **Zengi (Zenci)**¹⁶⁰, **Arab**¹⁶¹ veya **Karaca** gibi adlar verildiği gibi parlak yüzlü olanlara **Ayaz** adı verilmiştir¹⁶². Bununla birlikte eski Türk toplumlarında renklerin esas anlamlarından sıyrılıp bazen yücelik veya rütbe, bazen kutsallık, bazen de saflık, temizlik ya da sıradanlık gibi farklı anlamları karşıladıklarını da belirtelim¹⁶³. Bu noktada şahıs adları içinde kullanılan renk adlarının yukarıdaki kavramlardan birini karşılamak amacıyla kullanılmış olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

v. *Doğadaki Unsurlar*: Doğada var olan birtakım unsurların da renk, unvan ya da değerli maden adlarıyla birleşerek şahıs adı yapımında kullanıldığı görülür. Bunlardan en fazla ön plana çıkanlar dağ, taş, deniz, gündüz ve ay gibi isimlerdir. **İl-deniz** [kaynakta ایلدنگر]¹⁶⁴, **Gün-deniz**¹⁶⁵, **Gündüz-alp** [kaynakta گندز الب]¹⁶⁶ **Ay-aba** [kaynakta آینه]¹⁶⁷, **Ay-tegin** [kaynakta آیتگین]¹⁶⁸, **Ay-beg** [ایک]¹⁶⁹, **Altun-tag** [التونتاش]¹⁷⁰, **Altun-taş** [التونتاش]¹⁷¹, **Er-taş**, **Gök-taş** [کوکتاش]¹⁷², **Yaruk-taş** [kaynakta

¹⁶⁰ Büyük Selçukluların Musul valisi ve Zengi Devleti'nin kurucusu İmadeddin Zengi b. Aksunkur.

¹⁶¹ I. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri. Ayrıca Moğol istilası döneminde Arap Noyan adlı bir emirin adı geçer. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 111, 616-617.

¹⁶² Sümer, I, s. 19.

¹⁶³ Bu konuda bkz. Ahmet Kütük, "İslâm/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları", *Türkiyat Mecmuası*, XXIV/2, İstanbul 2014, s. 133-171.

¹⁶⁴ Kaşgarlı'da deniz sözcüğü, [تنگر] "tengiz" şeklinde geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 363; Houtsma, *Glossar*, s. 29) İldeniz, Irak Selçukluları döneminde ön plana çıkmış bir atabeydir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 119; Türkçe trc. s. 202; Cüzcanî, s. 102; Hamdullah Müstevfî, s. 85; Mirhand, s. 210; Ravendî, I, s. 224; Hüseyinî, s. 103-104; Bondarî, s. 202; Cüveynî, s. 271. Ayrıca bkz. Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427.

¹⁶⁵ Berkyaruk döneminde bu isimde bir emirin adı geçmektedir. Hüseyinî, s. 61.

¹⁶⁶ İbn Bibî, neşr. III, s. 218.

¹⁶⁷ Sultan Sancar'ın Oğuzlar elinde esaretten kurtulmasına yardımcı olan dönemin emiri Müeyyed Ayaba. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 100; Türkçe trc. s. 182-183; Hamdullah Müstevfî, s. 78; Ravendî, I, s. 179; Bondarî, s. 254. Sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Bkz. Cüveynî, s. 162, 263; Azimî, s. 62; İbn Bibî, neşr. IV, s. 210.

¹⁶⁸ Tuğrul Bey döneminde Bağdad şihnesi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 23; Türkçe trc. s. 101-102; Mirhand, s. 95) Alp Arslan döneminde de bu görevine devam etmiş olmalı. Bkz. İbnü'l Cevzî, s. 130.

¹⁶⁹ Melik Kutbeddin Aybeg-i Türk, Delhi sultanlığının kurucusu ve ilk hükümdarı. (Cüzcanî, s. 116) Eyyübîler dönemi Ahlat valisinin adı İzzeddin Aybeg idi. Aynı isimde bir de Memluk sultanı vardır. Bkz. Cüveynî, s. 372 ve not 763.

¹⁷⁰ Kaşgarlı'da tag [تاغ] kelimesi, bugünkü dağ anlamında izah edilir ve bugün de kullandığımız şu atasözü ile örneklenir: "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur". (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 153) Sultan Berkyaruk döneminde Horasan emiri. (Cüveynî, s. 255) Dağ kelimesinin farklı yazımları için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 83; Sümer, II, s. 610-611.

¹⁷¹ Kaşgarlı'da taş [تاش] sözcüğü bilinen anlamıyla geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 152; Houtsma, *Glossar*, s. 29, 83. Berkyaruk döneminde bu isimde emirin adı geçer. Bondarî, s. 234. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 611.

¹⁷² Selçuklular Horasan'a indikleri zaman onların başında bulunan beylerden biri. Cüzcanî, s. 63.

[يارقتاش]¹⁷³ Rum-taş [vakfiyede رمتاش]¹⁷⁴ gibi. Bazen tek başına bir doğa olayı da şahıs adı olarak kullanılmıştır. Yağmur [Kaşgarlı'da يَغْمُر]¹⁷⁵, Deniz [kaynakta دنكيز]¹⁷⁶ gibi.

vi. Değerli Madenler: Türkçe, Arapça ya da Farsça olsun değerli madenler, genellikle başka Türkçe kelimelerle birleştirilerek yaygın olarak isimlendirmelerde kullanılmıştır. Altun-taş [التوننتاش]¹⁷⁷, Altun-han¹⁷⁸, Altun-tegin [kaynakta التونتكين]¹⁷⁹, Altun-aba [vakfiyede التون ابى] kaynakta ¹⁸⁰, Altuncan¹⁸¹ Hatun, Gümüş-tegin [Kaşgarlı'da كُمْشُتِكِين]¹⁸², Ak-Temür¹⁸³, Beg-Temür [kitabede بكتمر]¹⁸⁴, Temür-taş [sikkede تمرتاش]¹⁸⁵, Taş-temür [kaynakta طاشتَمور veya طاشتَمر]¹⁸⁶,

¹⁷³ Berkyaruk döneminde bu isimde bir emirin adı geçmektedir. (İbnu'l Esir, IX, s. 9) Suriye Selçuklu meliki Rıdvan'ın oğlu Sultanşah'ın aynı isimde bir atabeyi vardı. İbnu'l Esir, IX, s. 171; Azimî, s. 48; Houtsma, *Glossar*, s. 33; Sümer, II, s. 689.

¹⁷⁴ Bkz. Turan, "Celâleddin Karatay Vakfiyesi", s. 92.

¹⁷⁵ Kaşgarlı'da bugün bilinen anlamıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 38; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 108) İsmi'nin Oğuzlar arasında yaygın olduğu anlaşılıyor. İbnu'l Esir, Gazneli Sultan Mahmud dönemi olayları aktarıırken Horasan'a inerek huzursuzluk çıkaran Oğuzların liderinin Yağmur isminde olduğu yazar. (İbnu'l Esir, VIII, s. 175) Sonraki dönemlerde, el-Baraziyye Türklerinin lideri olan Yağmur Han isimli birinden bahsedilir. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 440.

¹⁷⁶ Unsî, s. 3, 21.

¹⁷⁷ Kaşgarlı'da bugün altın şeklinde kullanılan kelime, aynı anlamıyla Altun [الْتُون] şeklinde geçer. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 120; Houtsma, *Glossar*, s. 29) Altuntaş, Gazneli Mahmud'un memluklerinden olup Harezm'e vali olarak gönderilmiştir. Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Bkz. Hüseyinî, s. 59; Bondarî, s. 106; İbnu'l Adim, s. 156.

¹⁷⁸ Cüzcanî, s. 136; Cüveynî, s. 192; Nesevî, s. 11.

¹⁷⁹ Büyük Selçukluların Musul valisi Mevdud'un babası bu ismi taşımaktaydı. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 102.

¹⁸⁰ I. Alâeddin Keykubad dönemi devlet adamlarından İbn Bibî, neşr. III, s. 308-310; Türkçe trc. s. 427-428; Turan, "Altun-aba Vakfiyesi", s. 223.

¹⁸¹ Sultan Tuğrul Bey'in eşlerinden biri. Bkz. İbnu'l Cevzî, s. 46, 50.

¹⁸² Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413. Bugün gümüş şeklinde kullanılan kelime aynı anlamıyla Divan-ı Lugati't Türk'te geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 370. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 29, 34, 98) Selçuklu sultanı Berkyaruk'un atabeyinin adı Gümüştegin idi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 56; Türkçe trc. s. 139; Mirhand, s. 154; Ravendî, I, s. 137; Hüseyinî, s. 52; Bondarî, s. 85) Danişmendli Beyliği'nin kurucusu Danişmend Gazi'nin oğlu da bu ismi taşımaktaydı. İbnu'l Cevzî, s. 267.

¹⁸³ Kaşgarlı'da bugün demir şeklinde kullandığımız kelime, aynı anlamıyla Temür [تَمْر] şeklinde geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 361; Houtsma, *Glossar*, s. 29) Aktemür'un, Melikşah'ın gulamlarından biri olup Mardin'e gönderildiği haber verilir. Bkz. Hamdullah Müstevfî, s. 45.

¹⁸⁴ Ravendî, I, s. 42; Konyalı, s. 675.

¹⁸⁵ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 25. Mardin Artuklu Beyliği'nin kurucusu İlgazi'nin oğlu ve Halep hâkimi Hüsameddin Temürtaş. (İbnu'l Esir, IX, s. 217; Bondarî, s. 224; İbnu'l Adim, s. 205; Azimî, s. 48) Moğollar tarafından da kullanılmıştır. Aksarayî, nşr. s. 312-327, trc. s. 252.

¹⁸⁶ Aksarayî, nşr. s. 180 ve not 1, trc. s. 144.

Yakuti [kaynakta *ياقوتى*]¹⁸⁷, **Lu'lu** [kaynakta *لولو*]¹⁸⁸ **Gevher-taş**, [kaynakta *كهرتاش*]¹⁸⁹ **Gevher**¹⁹⁰ Hatun, **Zümrüd** Hatun [زمررد خاتون]¹⁹¹ gibi. Her ne kadar Selçuklu çağında tespit ettiğimiz bir örnek yoksa da Kaşgarlı Mahmud tek başına Gümüş [Kaşgarlı'da *كُمُش*] kelimesinin de bir kadın ismi olarak kullanıldığını belirtmektedir¹⁹².

vii. Fiiller: Türkçe fiillerden türetilen isimler de Selçuklu çağında yaygın olarak kullanılmıştır. **Art-uk**, **Tut-uş**, **Eks-ük**, **Boz-an** [بوزان]¹⁹³, **Kork-ud** [kaynakta *كُرُفُد*]¹⁹⁴, **İnan-ç** [Kaşgarlı'da *اننج*]¹⁹⁵, **Sanc-ar** [سنجر]¹⁹⁶, Muhammed **Tap-ar**,

¹⁸⁷ Yakut, pembe veya kırmızı renkte değerli bir süs taşı anlamında Arapça bir kelimedir. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Çağrı Bey'in oğullarından birini adı Yakuti idi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 20; Türkçe trc. s. 95; Ravendî, I, s. 103; Bondarî, s. 13; İbnu'l Cevzî, s. 36) Aynı isimde Artuk Bey'in bir torunu vardı. Berkyaruk'un dayısı da İsmail b. Emir Muhammed Yakuti adıyla anılmaktaydı. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 49; Türkçe trc. s. 131; Hamdullah Müstevfî, s. 52; Mirhand, s. 155; İbnu'l Esir, VIII, s. 489) Türkiye Selçuklu döneminde de şahıs adı olarak kullanılmaya devam etmiştir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 299; Türkçe trc. s. 476, 593; Aksarayî, nşr. s. 307, trc. s. 248.

¹⁸⁸ İbnu'l Adim, s. 153.

¹⁸⁹ Gevher, Farsça bir kelime olup bugünkü cevher anlamında kullanılmıştır. Gühertaş şeklinde de telaffuz edilmiştir. Türkiye Selçuklu çağında bir devlet adamı. İbn Bibî, neşr. IV, s. 299; Türkçe trc. s. 593.

¹⁹⁰ Sultan Alp Arslan'ın bu isimde bir kız kardeşi, Melikşah'ın da bu isimde bir kızı olduğu kaynaklarda ifade edilir. (İbnu'l Cevzî, s. 136, 199; Hüseyinî, s. 40) Irak Selçuklu sultanı Mesud'un kız kardeşlerinden biri de (bazı kaynaklara göre kızı) bu adı taşıymaktaydı. Bkz. Hamdullah Müstevfî, s. 82. Krş. Ravendî, I, s. 218.

¹⁹¹ Zümrüd, cam parlaklığında, yeşil renkte, saydam, değerli bir süs taşı. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Dimaşk emiri Şemsü'l Mülk'ün annesi bu isimde idi. İbnu'l Adim, s. 223; Azimî, s. 77.

¹⁹² Kaşgarlı Mahmud, I, s. 371.

¹⁹³ Kaşgarlı'da Boz [بوز] kelimesinin iki anlamı vardır. İsim olarak beyazla kırmızı arasında bir renk, fiil olarak bozmak (yıkamak) fiili. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 8, III, s. 122) Bozan adı, bu anlamlardan her ikisi için de yapılmış olabilir. Houtsma bozmak fiili üzerinde durur. (Houtsma, *Glossar*, s. 30) Melikşah dönemi Urfa emiri bu ismi taşıymaktaydı. Bondarî, s. 69; İbnu'l Adim, s. 101; Azimî, s. 32. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 625.

¹⁹⁴ Kaşgarlı'da korkmak sözcüğü bugün bilinen anlamıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 421-422) Korkud adı da korkusuz heybetli anlamına gelmektedir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Başta Göktürkler zamanında yaşadığı kabul edilen Dede Korkud [Korkud Ata] olmak üzere eski dönemlerden beri Türkler arasında yaşayan bir isimdir. Büyük Selçuklu sultanı Sancar'ı esir eden Oğuz beylerinden birinin adı Korkud idi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 101s. 182; Cüzcanî, s. 96; Ravendî, I, s. 179) Osmanlı'nın kuruluş döneminde Kayı boyuna öncülük eden bir Oğuz beyi de bu isimle anılmaktadır.

¹⁹⁵ İnanç kelimesi, Türkler arasında Arapçadaki Emin (güvenilir kimse) isminin karşılığı olarak erkek adı olarak kullanılmıştır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 133. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30; Sümer, II, s. 639) Selçuk Bey'in dört oğlundan biri olan Musa Yabgu'nun bir diğer isminin de İnanç olduğu bilinmektedir. (Mirhand, s. 8, 47) Alp Arslan döneminde bir emir bu ismi taşıymaktaydı. (İbnu'l Cevzî, s. 128; İbnu'l Adim, s. 32) Irak Selçukluları devrinde ön plana çıkmış bir atabeg de

[Kaşgarlı'da تَبْرٌ]¹⁹⁷ **Sev-inç** [kaynakta سَفْنَجٌ]¹⁹⁸ gibi. Fiillerin, önüne Türkçe bir kelime almak suretiyle sonda bir fiil zamanı (hikâye ve rivayet geçmiş zaman kipleriyle) birleşerek şahıs adı oluşturduğu da vâkidir. **Beg-toğdı**¹⁹⁹, **Gün-toğdı** [کندغدی]²⁰⁰, **Mengi-birti** [kitabede منکی برتی]²⁰¹, **Kutal-muş** [kaynakta قتلمش]²⁰², **Kaytarmış**, [قبترمش]²⁰³, **Çöker-miş** [kaynakta جکرمش]²⁰⁴, **İler-miş** [ایلرمش]²⁰⁵, **İl-almış**, **Arslan-**

bu isimle anılmaktadır. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 162; Türkçe trc. s. 244; Ravendî, II, s. 249, 273; Hüseyîni, s. 90) Kırgızların elçilerini bu isimle anmaları ilginçtir. Taşağul, *Eski Türk Boyları*, s. 80-81. Türkiye Selçuklu çağı vakfiyelerinde de isim geçer. Bkz. Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427.

¹⁹⁶ Sancar kelimesi, Selçuklu tarih anlatısında genellikle Sencer şeklinde telaffuz edilse de bu kullanıma uygun bir kelime kökü Kaşgarlı'da geçmemektedir. Doğrusu Sancar olmalıdır ki Kaşgarlı'da Sançdı [سَنجْدی] fiili "dikmek, saplamak, yenmek" anlamında açıklanır. Bu çerçevede Sancar (bayrak) diken veya (düşmanı) yenen anlamında anlaşılabilir. Sancar kelimesinin de bu kökten türediği düşünülür. Bu konuda bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30; Osman Turan, *Tarihi Akışı İçerisinde Din ve Medeniyet*, 1998, s. 152.

¹⁹⁷ Kaşgarlı'da Tapar kelimesi, Kıpçak hanlarından İnal Öz'ün oğullarından birisi olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 361) İsim buna nispetle verilmiş olabilir. Bunun dışında Kaşgarlı'da fiil olarak tapmak [تَبْدی] sözcüğü "tapmak, hizmet etmek, bulmak" gibi anlamlarla açıklanır. Bkz. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 3) Melikşah'ın oğlu Büyük Selçuklu Devleti'nin beşinci sultanı.

¹⁹⁸ Kaşgarlı'da bugün bilinen anlamıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 373-374) Dönemin kaynaklarında isim سونج şeklinde kaydedilmiştir. İbnu'l Esir'in kaydına göre Sökmen ve İlgazi kardeşlerin bu isimde bir amcazadeleri vardı. (İbnu'l Esir, IX, s. 19) Sonraki dönemlerde de bu ismi kullanan beyler olmuştur. Azimî, s. 66; Bondarî, s. 262; Unsî, s. 2, 20.

¹⁹⁹ Gazneli Sultan Mesud'un komutanlarından birisi. (Bkz. Cüzcanî, 68; Mirhand, s. 42-43; Hüseyîni, s. 3) İbnu'l Esir'de İl-toğdu olarak geçer. Krş. İbnu'l Esir, VIII, s. 239.

²⁰⁰ Sultan Sancar'ın emirlerinden biridir. (İbnu'l Esir, IX, s. 57; Bondarî, s. 192) Bu isim Kutadgu Bilig'de de geçmektedir. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. R. Rahmeti Arat), c. II, Ankara 1959, s. 39-43. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 35.

²⁰¹ Mengübirti veya Tağribirti (Tanrıverdi) Türkler arasında yaygın isimlerden biridir. (Houtsma, *Glossar*, s. 35) *Nucüm'uz Zahire* adlı eserin Türk kökenli müellifi İbn Tağribirdi ile Harezmsahlardan son sultanı Celâleddin Mengübirti bu örneklerdendir. Bkz. Cüzcanî, s. 130; Hüseyîni, s. 138. Konya Alâeddin Câmîi minberinde isim kayıtlıdır. Bkz. Konyalı, s. 311.

²⁰² Arslan Yabgu'nun oğlu, Türkiye Selçuklularının kurucusu Süleymanşah'ın babası olan Kutalmış, Alp Arslan'ın saltanatına isyan için giriştiği savaşta mağlup olup öldürülmüştür. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 27; Türkçe trc. s. 106; İbnu'l Esir, VIII, s. 367; Hamdullah Müstevfi, s. 30-31; Mirhand, s. 68; Ravendî, II, s. 417; Hüseyîni, s. 21-22; Bondarî, s. 27; İbnu'l Adim, s. 20; Azimî, s. 10, 14) Kaşgarlı Mahmud'da kutaldı [قُتْلْدی] fiili, "saadet buldu" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 121) Buna göre Kutalmış da saadetli olan şekilde anlaşılabilir. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31. Kelime Kut-almış (Kut'a sahip olan, devletli) anlamında da düşünülebilir. Bununla birlikte yazım sebebiyle Kutlumış, Katılmış, Katlamış şeklinde de telaffuz edilmiştir. Unsî Kutalmış'ın adını Kutluğ [قوتلوغ] şeklinde kaydetmiştir. Krş. Unsî, s. 3, 21-22.

²⁰³ Kaytarmak döndürmek geriye getirmek anlamında kullanılır. Buna göre Kaytarmış döndürmüş anlamını karşılar. Sultan Sancar'ın emirlerinden biri olup ona isyan etmiştir. Bkz. Sümer, II, s. 648-649.

²⁰⁴ Kaşgarlı'da bugün kullanılan çökdü [چُکْدی] fiili yer alır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 21; Houtsma, *Glossar*, s. 31) Selçukluların Musul meliki. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 128; Mirhand, s. 121; Ravendî, I, s. 127; İbnu'l Esir, IX, s. 4-5; Azimî, s. 40) Dönemin kaynaklarını Türkçeye tercüme

doğmuş [kaynakta [آرسلاند غممش]²⁰⁶, **Ay-togmuş** [ایتغمش]²⁰⁷, **İl-tutmuş** [ایلتتمش]²⁰⁸ gibi. Selçuklu çağında kaleme alınmış olan Kutadgu Bilig’deki öne çıkan **Kün-toğdı**, **Ay-toldı**, **Odgur-mış** ve **Öğdül-mış** gibi şahıs adları –adalet, devlet, akıl ve kanaat gibi sembolik kavramlara tekabül etse de- bu ekin o dönemde ad koyma geleneğindeki yaygınlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir²⁰⁹. -mış eki’nin, nadiren de olsa isimlerin önüne gelerek şahıs adı türetildiği olmuştur. **Oğul-mış** [اغلمش]²¹⁰ gibi.

viii. *Sıfat ve Tamlamalar*: Eski Türkçede kullanılan sıfatlar da şahıs adı yapımında kullanılan temel malzemelerden biri olmuştur. Sıfatlar bazen tek başına (**Ayaz** [kaynakta آياز]²¹¹ gibi), fakat çoğunlukla unvanlarla birleştirilerek şahıs adı yapılmaktaydı. **Bilge-beg** [kaynakta بلگابک]²¹², **Bilge-tegin** [بلکا تگین]²¹³ gibi. Bazen Arapça sıfatlar da Türkçe unvan veya isimlerle birleşip şahıs adı yapılmıştır. **Has-beg** [kaynakta خاص بک]²¹⁴ **Has-han**²¹⁵, **Has-Tuğrul**²¹⁶, **Has-oğuz**

eden çağdaş yazarlar tarafından Çökürmüş, Çekirmiş ya da Çöğermiş gibi farklı telaffuzlar tercih edilmiştir.

²⁰⁵ Irak Selçuklu sultanı Tuğrul zamanında bir emir. Bondarî, s. 151.

²⁰⁶ Türkiye Selçuklu Devleti’nin kargaşa döneminde ön plana çıkmış bir atabey. Bkz. Aksarayî, nşr. s. 40, trc. s. 31; İbn Bibî, neşr. IV, s. 240. Tokat’ta 1182 tarihli bir kümbet kitabesinde isim ارسلان غممش şeklinde. Krş. Gündoğdu, vd. s. 423.

²⁰⁷ Azerbaycan meliki Muhammed b. İldeniz’in gulamlarından biri. Cüzcanî, s. 107; Ravendî, II, s. 371. Ayrıca bkz. Houtsma, Glossar, s. 34.

²⁰⁸ Delhi sultanlığının kurucusu İltutmuş. Bkz. Cüveynî, s. 290; Cüzcanî, s. 5-6.

²⁰⁹ Bkz. Yusuf Hac Hacib, II, s. 80-119, 94-106, 234-282 vd.

²¹⁰ Sümer, II, s. 657. Bununla birlikte kelime, “oğlamış” şeklinde de okunabileceği için isimde fiil anlamıyla da kullanılmış olabilir.

²¹¹ Kaşgarlı’da Ayas [آياس] şeklinde geçen kelime açık gök şeklinde izah edilir ve kölelere yüzlerinin parlaklığı sebebiyle bu ismin verildiği kaydedilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 123; Houtsma, Glossar, s. 28) Sultan Alp Arslan’ın bu isimde bir oğlu olduğu bilinir. (Hüseynî, s. 38; Bondarî, s. 48; İbnu’l Cevzî, s. 149) Berkyaruk döneminde de Selçuklu hizmetinde görev yapmış olan bu isimde bir atabey vardır. (Reşidüddin Fazlullah, 5/II, s. 149; Türkçe trc. s. 230; Hamdullah Müstevfi, s. 61; Mirhand, s. 166; Ravendî, I, s. 149-150; Azimî, s. 41) Kelime şahıs isimi olarak Türkiye Selçukluları döneminde de yaygındır ve Konya’daki bir kitabede zikredilir. İbn Bibî, neşr. III, s. 51, IV, 19; Türkçe trc. s. 92, 313, 502-503; Konyalı, s. 298. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 617.

²¹² Kaşgarlı’da bilge [بلک] kelimesi “bilgin, alim, akıllı” şeklinde açıklanır ve aynı maddede bilge beg [بلکا بک] adının da “bilgili, zeki bey” anlamına geldiğinin altı çizilmiştir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 428) Bilge sıfatı, Göktürk çağında da isimlerde (Bilge Kağan) kullanılmıştır. (Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 52-67) Selçuklu döneminde Bilge Beg Sermez isminde Melikşah’a yakın isimlerden bir emir 1100 yılında Bâtıniler tarafından öldürülmüştür. İbnu’l Esir, IX, s. 30; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 59; Türkçe trc. s. 141; Mirhand, s. 157; Ravendî, I, s. 138-139. Sümer, II, s. 623.

²¹³ Erken dönem Selçuklu devleti büyüklerinden. Cüveynî, s. 255. Ayrıca bkz. Sümer, II, 544.

²¹⁴ Irak Selçuklu sultanı Mesud’un haciblerinden biri. İbnu’l Esir, IX, s. 343; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 120; Türkçe trc. s. 203; Mirhand, s. 212-213; Ravendî, I, s. 215; Hüseynî, s. 79; Bondarî, s. 176.

²¹⁵ Celâleddin Harezmsah’ın komutanlarından biri. Cüveynî, s. 352.

²¹⁶ Sultan Alâeddin Keykubad’ın yakın adamlarından biri. Bkz. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 432.

[kaynakta اغز]217 **Rum-eri** [kaynakta اري روم]218 gibi. Bazen iki Türkçe kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan bir tamlama da kişi adı olabilmıştır. **Berk-yaruk** [sikkede بركياروق]219 **Yağı-basan** [sikkede ياغي بسان]220, **Anası-oğlu** [kaynakta انا صغلي]221, **Kız-oğlu** [اغلي غز]222, **Oğul-bey** [kaynakta اعلبك]223 gibi.

ix. Savaş Literatürü: Selçuklu çağı savaşla ilgili kelimeler de isimler üzerinde bariz bir etki bırakmıştır. Gerek savaş malzemeleri, gerekse askeri unvanlar şahıs adı yapımında yaygın olarak kullanılmıştır. **Çavuş-beg** [جوشبك]224, **Sü-Tegin** [تكين]225, **Sü-taş** [kitabede سو تاش]226, **Sökmen** [Kaşgarlı'da سؤكمان ; sikkede سؤكمان ; bazı kaynaklarda سؤكمان]227, **Afşin** [افشين]228, **Beçkem** [Kaşgarlıda بؤكؤم]229 **Er-Tokuş**

217 Şemseddin Has Oğuz II. İzzeddin Keykavus dönemi devlet adamlarındandır. İbn Bibî, neşr. IV, s. 240; Türkçe trc. s. 517-519.

218 Hatiroğlu Şerafeddin isyanı sırasında adı geçen bir devlet adamı. İbn Bibî, neşr. IV, s. 311; Türkçe trc. s. 609.

219 Kaşgarlı'da berk [برك] sözcüğü sert, sağlam şeklinde izah edilir. Yaruk [يروق] ise aydınlık anlamına gelmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 349, III, 15) Ahmed Tevhid, s. 62-63; Houtsma, *Glossar*, s. 33.

220 Kaşgarlı'da yağı [ياغي] kelimesi düşman şeklinde açıklanır. Müellif basmak [بئسؤ] kelimesini de bilinen anlamıyla zikreder. (Kaşgarlı Mahmud, II, 10, III, s. 24. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 29, 35) Buna göre isim, düşmana baskın yapan şekilde anlaşılır. (Aksarayî, nşr. s. 29 ve not 3, trc. s. 23; Bondarî, s. 190 ve not 1; İbnu'l Adim, s. 58) Melikşah dönemi Antakya valisi bu ismi taşımaktaydı. (Azimî, s. 32) Ayrıca, Selahaddin Yağıbasanî, Zengi döneminde adı geçen emirlerden biridir. (Bondarî, s. 190) Danişmend Beyliği bölündükten sonra Sivas kolunu eline geçiren melikin adı da Nizameddin Yağıbasan idi. (Ahmed Tevhid, s. 88-89) Konya ve Tokat'taki kitabelerde de kelime zikredilir. (Konyalı, s. 448; Gündoğdu, vd. s. 202) Kelime bazı kaynaklarda Yağısiyan [ياغي سيان] şeklinde de yazılmıştır.

221 Gazneli Sultan Mesud'un 1029 yılındaki saldırıları sebebiyle Rey bölgesine göçmek zorundan kalan Irak Oğuzlarının başındaki liderlerden biridir. (İbnu'l Esir, VIII, s. 176; Ravendî, II, s. 334) Muhtemelen aynı kişi, 1043 yılında Mezopotamya'yı istila eden Oğuzların başında bölgeye gelmiştir. Azimî, s. 3. Ayrıca Sümer, II, s. 612.

222 Sultan Sancar'ın haciblerinden biri. Ayrıca Mirâtü'z Zaman adlı eserin müellifi İbnu'l Cevzî'nin Türk asıllı babası da Hüsameddin Kızıoğlu ismini taşımaktaydı. İbnu'l Cevzî, s. 11; Sümer, II, s. 637.

223 Türkiye Selçuklu döneminde Emir-i Ahur. İbn Bibî, neşr. III, 193-194, trc. s. 232. İsim Konya'da bir vakfiyede de zikredilir. Konyalı, s. 222.

224 Kaşgarlı'da Çafuş [چافؤ] kelimesi, "savaşta safları düzelteren, savaş olmadığı zaman da askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 368. Geniş bilgi için bkz. O. Fuad Köprülü, "Çavuş", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 236-238) Çavuş Beg, Irak Selçuklu sultanı Mesud'un atabeyi idi. (Hüseynî, s. 68; Bondarî, s. 126; Azimî, s. 62) Bazı kaynaklarda Cüyüş Beg [جويوشبك] olarak da geçmektedir. Krş. İbnu'l Adim, s. 188. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 627.

225 Kaşgarlı'da Sü [سؤ] sözcüğü asker şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 208) Emir Sütegin Alp Arslan ve Melikşah dönemi emirlerinden biridir. Hüseynî, s. 21, 38-39.

226 Sü yani ordu ve taş kelimelerinin birleşmesinden elde edilmiş bir ad. Konya'daki Kürtler Köyü mescidinin kitabesinde Bedreddin Sütaş adı geçmektedir. Bkz. Konyalı, s. 190.

227 Kaşgarlı'da, sökmen kelimesi, "Yiğitlere verilen bir sandır. Savaşta sırayı söken (yani düşmanın saflarını yarıp geçen) kişi, demektir" şeklinde açıklanır. Ayrıca sökmek fiili de bugün kullanılan anlamıyla verilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 444) Artuk Bey'in oğlu Sökmen Hısn Keyfa Artuklu

[vakfiyede ارتقىش]²³⁰, **Kılıç**²³¹ Arslan, Beg-**çeri** [بجری]²³² **Yağı**-basan, **Keş**-lü gibi. Bunun dışında, sultanların hâkimiyet sembollerinin de şahıs adı yapımında kullanıldıkları görülür. Eski Türklerde sultanların başına taktıkları sorguç anlamını karşılayan tuğ²³³ kelimesi şahıs adı yapımında kullanılmıştır. **Tuğ**-tegin [kaynakta طغتكين]²³⁴, **Ol-tuğ** [kaynakta اولتوغ]²³⁵ gibi.

x. *Diğerleri*: Yukarıda sayılanlar dışında Kaşgarlı Mahmud tarafından erkek adı olarak kaydedilen kelimeler vardır. Abı [ابی], Atış [اتش], Badruk [بدرق], Beglen [بگلن], Bektur [بکتور], Boluç [بولچ], Bulgak [بلغاق], Burslan [بۇرسلان], Erwüz [ارفۇز], Kalalduruk [قاللدۇرۇق], Kapan [قاپان], Kafşut [قفشۇت], Katmış [قتمیش], Kuluç [قۇلچ], Kutan [قۇتان], Otamış [اتمیش], Süngüş [سۇنكۇش], Tokış [توقش], Tutuk [تۇتۇق], Utuş [اتۇش] bunlar arasındadır²³⁶. Tarihi metinlerde bu adları temsil eden örneklere rastlamadıysak da Kaşgarlı Mahmud tarafından doğrudan erkek adları olarak kaydedilmesi o dönemde halk arasında yaşayan şahıs adları olduklarını göstermektedir.

Selçuklu çağında aynı anlama gelen farklı dildeki sözcükler de isim olarak kullanılabilirdi. Mesela Türkçe İl [ایل] kelimesi ile Arapça Devlet [sikkede

Devleti'nin kurucusudur. (Hamdullah Müstevfi, s. 45; Hüseyîni, s. 77; İbnu'l Adim, s. 104; Azimî, s. 38) Ayrıca Şah-ı Ermen Sökmen b. İbrahim de Irak Selçuklu sultanı Arslanşah döneminin nüfuzlu bir emiridir. Hüseyîni, s. 111; İbnu'l Adim, s. 298. İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 4. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 668.

²²⁸ Kaşgarlı'da bu kelime geçmez, fakat silah ve zırh anlamına geldiği söylenir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Kelimenin Uşrusana hâkimlerine verilen bir unvan olduğu da bilinmektedir. (Sümer, II, s. 603) Afşin Bey, Sultan Alp Arslan'ın önde gelen komutanlarından biridir. (Azimî, s. 22, 26; İbnu'l Cevzî, s. 166)

²²⁹ Kaşgarlı'da kelime, savaş günlerinde yiğitlerin takındığı ipekten ya da yaban sığırında yapılmış alamet olarak tanımlanır ve Oğuzların bu kelimeyi perçem [پرچم] şeklinde telaffuz ettiklerini belirtilir. Kaşgarlı Mahmud, I, 483) Abbasîler döneminde ön plana çıkmış bir Türk memlukü. (İbnu'l Esir, VII, s. 111) Oğuzlar arasında da bu isim kullanılmıştır. Sümer, II, 661.

²³⁰ Kaşgarlı'da Tokış [توقش] kelimesi savaş, cenk olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 367) Mübarizeddin Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin önde gelen komutanlarından biridir. (İbn Bibî, neşr. III, s. 239; Türkçe trc. s. 267; Aksarayî, nşr. s. 32, trc. s. 24; Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427-428) Aynı dönemde bu ismi taşıyan bir başka kişi Seyfuddevle Ertokuş, Malatya sübaşısı idi. İbn Bibî, neşr. IV, s. 210-211; Türkçe trc. s. 452.

²³¹ Kaşgarlı'da Kılıç [قۇچ] kelimesi bilinen anlamıyla açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 359; Houtsma, *Glossar*, s. 29.

²³² Kaşgarlı'da Çerig [چرگ] kelimesi savaş saftı, savaşta sıra dizi şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 388) Muhammed Tapar dönemi Selçuklu emirlerinden biridir. Sümer, II, s. 622.

²³³ Kaşgarlı'da tuğ [توغ], kelimesi hem hakanın yanında çalınan davul, hem de sancak olarak izah edilir. Aynı kelime su bendi ve tıkaç gibi anlamları da karşılamaktadır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 127. Ayrıca bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017)

²³⁴ Sultan Alp Arslan'ın emirlerinden biri. (Hüseyîni, s. 24) Selâhaddin Eyyübî'nin de bu isimde bir kardeşi vardı. İbnu'l Esir, X, s. 66.

²³⁵ Unsî, s. 3, 21

²³⁶ Kaşgarlı Mahmud, I, s. 60, 86, 96, 358, 368, 380, 415, 444, 451, 455, 460, 466, 467, 530 ; III, s. 365, 418.

دولت²³⁷ kelimesi aynı anlama geldiği halde ikisi de isim olarak kullanılmıştır. Ayrıca Selçuklu şahıs adları geleneğinde devlet hizmetinde görev yapan kişilerin yaptıkları görevlerle anılması da yaygın bir gelenektir. Ali **Çetri**²³⁸, Süleyman **Pervâne**²³⁹ Esireddin **Müneccim**²⁴⁰, Sabık **Ulakçı**²⁴¹, Devletşah **Müstevfi**²⁴², Kemaleddin Ferruh **Lala**²⁴³ gibi. Bazen kişinin icra ettiği memuriyetin sonuna Türkçe beg kelimesi eklenerek bir terkip oluşturuluyordu. **Ahur-Beg**²⁴⁴ gibi. Bazen de her iki isim de görevle alakalı olabiliyordu. **Alemdâr Bitikçi**²⁴⁵ gibi.

xi. *Kadın Adları*: Selçuklu tarihi ile ilgili günümüze ulaşan kaynaklarda, siyasi veya kültürel alanlarda ön plana çıkmış kadınlar aracılığıyla bu çağın kadın isimleri hakkında da sınırlı bilgiye sahip olabiliyoruz. Kadınlar için eski Türkçede genellikle Hatun [kaynakta خاتون Kaşgarlı'da قاتون]²⁴⁶ kelimesinin tanıtıcı bir unvan olarak kullanıldığı görülmektedir. Selçuki **Hatun** [kaynakta سلجوقی خاتون]²⁴⁷, Terken

²³⁷ Kutalmış'ın oğullarından biri bu adı taşımaktaydı. Azimî'nin tarihinde kelime دولت şeklinde kaydedilmiş, eserin mürtecimi bu kelimeyi Dolat olarak okumuştur. (Bkz. Azimî, Arapça metin kısmı s. 37, Türkçe tercüme kısmı s. 54) Kırım hanları arasında da bu ismi taşıyan bir hükümdar vardır. Muhammed Mubarek, s. 215) Bazen isim, Farsça unvanlarla (Devletşah [دولت شاه] gibi) birleştirilebilmekteydi. Aksarayî, nşr. s. 322, trc. s. 260.

²³⁸ Sultan Sancar'ın haciblerinden. (Bondarî, s. 204) Aynı zamanda Sultan Sancar'ın Herat valisi olup sultan Katvan Savaşı'nda mağlup olunca otorite boşluğundan istifade ile isyan etmiştir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 90; Türkçe trc. s. 174.

²³⁹ Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol istila döneminde önde gelen vezirlerinden. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 599; Aksarayî, nşr. s. 41-49, trc. s. 33-50.

²⁴⁰ III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi İnşa divanı görevlilerinden biri. Aksarayî, nşr. s. 91, trc. s. 69.

²⁴¹ Ulak posta görevlilerine verilen addır. Sabık Ulakçı, Türkiye Selçuklu veziri Sahib Şemseddin zamanında adı geçer. bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 252; Türkçe trc. s. 525.

²⁴² Moğol istila dönemi devlet adamlarından. Aksarayî, nşr. s. 322, trc. s. 260.

²⁴³ İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50

²⁴⁴ Emir-i Ahur, Sultanın bineklerinin bakımından sorumlu görevlidir. Konya'da bir mesciddeki 1220 tarihli kitabede bu isim [أخر بك] geçmektedir. Konyalı, s. 329.

²⁴⁵ Kaşgarlı'da Bitik [بیتک] kelimesi, hem kitap hem de yazma, yazı (eylemi) olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 384) İslâmiyet öncesi Türklerde üst düzey bir görevli. Alemdar ise bayrak taşıyan, sancaktar olarak bilinir. Alemdar Bitikçi, istila döneminde Moğol hizmetinde bulunmuş bir görevli. (Cüveynî, s. 466, 503) Aynı dönemde farklı kişilerin Bitikçi unvanıyla anıldıkları görülmektedir. Cüveynî, s. 100, 421, 482, 591. Ayrıca bkz. Houtsma, Glossar, s. 60.

²⁴⁶ Kaşgarlı'da hatun kelimesi, "Afrasyab'ın kızlarından olanların adıdır" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 410) Hatun kelimesi Dede Korkud kitabında da geçmektedir. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 11, 12, 30, 87 vd. Ayrıca bkz. Houtsma, Glossar, s. 86.

²⁴⁷ Türkiye Selçuklu sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı olup Moğol hanı Argun Han ile evlendirilmiştir. (İbn Bibî, neşr. IV, s. 310-313; Türkçe trc. s. 607-611). Selçuk isminin, Selçuklu ailesine mensup olduğu için mi yoksa doğrudan isim olarak mı verildiği konusu net değildir. Yalnız Selçuk kelimesinin sonundaki nisbet i'si ailesine mensuben bu ismi aldığı kanaati uyandırmaktadır.

Hatun [Kaşgarlı'da **تَرْكُنْ قَتْنْ**]²⁴⁸, Kutlug **Hatun** [kaynakta **قتلغ خاتون**]²⁴⁹, Arslan **Hatun** [أرسلان خاتون]²⁵⁰, Atsız **Hatun** [kitabede **اتسوز خاتون**]²⁵¹, İnanç **Hatun** [اننج خاتون]²⁵², Çiçek **Hatun** [kaynakta **ججك خاتون**]²⁵³ Melike **Hatun** [مليكه خاتون]²⁵⁴, Zübeyde **Hatun** [زبيده خاتون]²⁵⁵, Mahmelek **Hatun** [kaynakta **ماهملك خاتون**], Mah-peri **Hatun** [ماهيرى]²⁵⁷, Gevher Nesibe **Hatun**²⁵⁸ [گهر نسيبه خاتون], Berduliye **Hatun**²⁵⁹, Altuncan **Hatun** [التونجان خاتون] gibi. Erkekler için yaygın şekilde kullanılan Kutluğ [Kaşgarlı'da **قُتْلُغْ**]²⁶⁰, Arslan, Atsız ve İnanç gibi Türkçe kelimelerin kadınlar için de ad olarak kullanılması dikkat çekicidir. Erkek isimlendirmelerinde Melik olarak

²⁴⁸ Bazı kaynaklarda Türkan [تركان] (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s.49-50; Türkçe trc. s. 130-131) şeklinde geçen kelimeyle ilgili Kaşgarlı'da şu tanım yapılır: "Vilayet üzerine vali olan kimseye karşı Hakanların aytasıdır. "Kendisine itaat edilen" demektir. Hanlık makamında oturmayanlara bu söz söylenmez" (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 376, 441) Bu tanımlamadan, yaygın olarak bilinenin tersine, terken kelimesinin erkekler için de kullanılan bir unvan olduğu, kadınlar için kullanıldığında hatun kelimesinin bu ayrımı sağlamaya yardımcı olduğu anlaşılır. Melikşah'ın eşi olup Karahanlı sülalesinden olan Terken Hatun, bu unvanla Selçuklu tarihinde en çok bahsi geçen kadın olmuştur. (Mirhand, s. 126-128; Ravendî, I, s. 136-141; Hüseyinî, s. 51-52; İbnu'l Cevzî, s. 244; İbnu'l Adim, s. 87) İbnu'l Esir'de Celâliye Hatun olarak da adı geçer. (İbnu'l Esir, VIII, s. 482) Terken adı, Harezmsahlarda da kullanılmıştır. Cüveynî, s. 117.

²⁴⁹ Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın bu isimde bir eşi vardı. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 75-76; Türkçe trc. s. 161) Ravendî'de bu hatun Kutlug Han olarak kaydedilir. Krş. Ravendî, I, s. 159.

²⁵⁰ Kaynaklar, Çağrı Bey'in bu isimde bir kızı olduğunu ve 1056 yılında Abbasî halifesi ile evlendirildiğini belirtir. İbnu'l Esir, VIII, s. 327; Bondarî, s. 8; İbnu'l Cevzî, s. 14-15.

²⁵¹ Kayseri'de 1210 tarihli bir câmiî kitabesinde bu isim geçer. Bkz. Konyalı, s. 448.

²⁵² Irak Selçuklularını döneminde politik ihtiraslarıyla ön plana çıkan bir kadın. Bkz. Ravendî, II, s. 311-312; Hüseyinî, s. 122-123. Sümer, II, s. 640.

²⁵³ Kaşgarlı'da Çeçek [چجك] kelimesi, bugün kullanılan çiçek şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 388; Houtsma, *Glossar*, s. 29, 71) Çiçek Hatun, Melikşah'ın Antakya valisi Yağsıyan'ın kızı olup 1096 yılında Tutuş'un oğlu Halep meliki Melik Rıdvan ile evlenmiştir. (Azimî, s. 36) Kelime kadın ismi olarak Dede Korkud kitabında da geçmektedir. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 75.

²⁵⁴ Sultan Sancar'ın kızlarından biri olup Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud ile evlendirilmiştir. (Mirhand, s. 200) Bazı kaynaklara nazaran bu hatunun ismi Mahmelek idi. Bkz. *Aynı yer*, dipnot 476.

²⁵⁵ Berkyaruk'un annesi. Bkz. Ravendî, I, s. 131; Hüseyinî, s. 52; İbnu'l Esir, VIII, s. 484-485; Bondarî, s. 84.

²⁵⁶ Mahmelek, melek yüzlü anlamında Farsça Arapça karışımı bir kadın adıdır. Melikşah'ın bu isimde bir kızı ya da kız kardeşi olduğu kaynaklarda belirtilir. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 55; Türkçe trc. s. 138; Hamdullah Müstevfi, s. 51; Ravendî, I, s. 137; İbnu'l Cevzî, s. 279) Sultan Sancar'ın da bu isimde bir kızı olduğu ve Irak Selçuklularının ilk sultanı Mahmud ile evlendirildiği kaynaklarca belirtilir. Ravendî, I, s. 198.

²⁵⁷ Mahperi, Farsça Ay yüzlü anlamında bir isim. I. Alâeddin Keykubad'ın karısı olup Amasya-Tokat güzergâhında onun adına yaptırılmış bir kervansaray mevcuttur. Bkz. Gündoğdu, vd. s. 512.

²⁵⁸ Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı.

²⁵⁹ II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Hıristiyan karısı. Bkz. İbn Bibi, Türkçe trc. 456.

²⁶⁰ Kaşgarlı'da kutluğ kelimesinin bir erkek adı olarak kullanıldığı açıkça belirtilir. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 464.

geçen Arapça kelime ise Selçuklu kadınları için Arapçaya uygun olarak Melike şeklinde kullanılmıştır. Erkek adlarında kullanılan doğa unsurlarının kadın adlandırılmalarında da (Çiçek) kullanıldığı görülmektedir. Kadın isimlerinin bazıları (Terken, Kutlug, Arslan, İnanç, Çiçek) sade Türkçe, bazıları (Melike) sade Arapça, bazıları ise (Gevher Nesibe, Mah-melek) Farsça-Arapça, bazıları ise (Altuncan) Türkçe-Farsça karışımı oluşturulmuş isimlerdir. Nadir görülmele birlikte bazı Selçuklu hatunlarının yaşadıkları coğrafya ile anıldıkları olmuştur. **Ebhaziye**²⁶¹ Hatun gibi. Bazen kadınlarla özdeşleşmiş iki unvan bir araya gelip bir isim olabiliyordu. **Melike Terken**²⁶² gibi. Bazen de Türkçe erkek isimleri Arapça dişi yapma ekiyle birleşerek kadınlara isim olmuştur. **Sökmeniye** Hatun [السكمانية الخاتون]²⁶³ gibi.

Son olarak, ad koyma geleneğinde kendini gösteren özelliklerden biri de - bugün olduğu gibi- baba ve anne isminin çocuklara verilerek onların hatıralarını yaşatma geleneğidir. Sultan Berkyaruk, babası Melikşah'ın adını oğluna verirken, annesi Zübeyde Hatun'un ismini de kızına vermiştir²⁶⁴. Bu gelenek, özellikle Türkiye Selçuklularının son döneminde yaygınlaşmıştır. Bazen dede ya da ata isimleri de çocuklara verilmek suretiyle onların adları yaşatılmıştır. Mesela Tacüddeve Tutuş, Selçukluların bilinen ilk atası Dukak'ın ismini oğluna vermiştir.

2. İslâmî Gelenek

Din, toplumlarda ad koyma geleneğinde belirleyici rol oynayan ana unsurlardan biridir. Selçuk Bey'in oğullarına İsrail (Arslan), Mikail, Musa ve Yusuf isimlerini vermesinden yola çıkan bazı araştırmacılar onun Müslüman olmadan önce Yahudiliğe intisap ettiğini öne sürmüştür. Zayıf bir ihtimal olmakla birlikte bu isimlerin hepsinin Yahudi literatürünün önde gelen isimleri olması düşündürücüdür. Selçuk Bey, Yahudi değilse de onun Yahudi olan Hazarlara komşu ve onlarla yakın ilişki içinde olması isim tercihlerinde belirleyici olmuş olabilir²⁶⁵. Ayrıca bu isimlerin hepsinin İslâmî literatürde de yer aldığını ve

²⁶¹ Bondarî, s. 212. Kelime, Abhazlı anlamına gelmektedir. Gürcü melikinın kızı olup Irak Selçuklu sultanı Süleyman ile evlenmiş, muhtemelen doğduğu yere nispetle bu ismi almıştır. Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin de Gürcü melikesi Rossudan ile böyle bir evlilik yapmış ve bu eşi kaynaklarda Gürcü Hatun [كرجى خاتون] diye anılmıştır. Aksarayî, nşr. s. 36 ve not 8; Türkçe trc. s. 28.

²⁶² Harezmsah sultanı Sultanşah'ın bu isimde bir annesi vardı. Cüveynî, s. 264.

²⁶³ Sökmen kelimesi için bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 444. İmadeddin Zengi b. Aksunkur'un zevcesi Sökmeniye Hatun. Bondarî, s. 186.

²⁶⁴ Krş. Bondarî, s. 84, 162. Berkyaruk'un oğlu Melikşah da oğlunun ismini Bekyaruk koymuştur. Değişik örnekler için Bkz. Ravendî, II, ekler kısmındaki neseb şeceresi.

²⁶⁵ A. C. S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu, (Yeni Bir Yorum)*, (Çev. Z. Rona), İstanbul 2016, s. 40-41.

dönemin hiçbir kaynağının Selçukluların Yahudiliği konusunda imada bulunmadığını göz önünde bulundurmak gerekir.

Selçuk Bey'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte devlet ve toplum geleneğinde ad koyma alışkanlıklarının bariz bir biçimde değişime uğradığı görülmektedir. Her şeyden evvel, kuruluş dönemi sultan ya da hanedan üyeleri Türkçe isme sahip olsalar bile bu isimlerinin önüne İslâmî isimler almayı gelenek haline getirmişlerdir. Böylece hem İslâm dünyasının hamisi sıfatıyla meşruiyetini tescil etmekte, hem de dini boyutta anlam ifade eden yeni bir isim almaktaydılar. **Rüknü-d-din** [Dinin temel direği], **Necmü-d-din** [Dinin yıldızı], **Seyfü-d-din** [Dinin kılıcı] gibi. Bu çerçevede Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucu sultanı Tuğrul Bey, Rükneddin Ebu Talib Muhammed [sikkede ركن الدين ابو طالب]²⁶⁶, kardeşi Çağrı Bey Davud [kaynakta داود بك داود]²⁶⁷, Alp-arслан ise yine Muhammed²⁶⁸ ismini almıştır. Selçuklularda sonraki hanedan üyelerinin de Muhammed, Ahmed, İbrahim, Süleyman, Musa, Davud, Yusuf, Mahmud gibi Kur'an'da geçen isimlerle birlikte Osman²⁶⁹, Hasan²⁷⁰ gibi İslâm'ın önde gelen kişilerinin adlarını da tercih ettikleri görülmektedir. Selçuklu çağında İslâmî isimler arasında en çok tercih edilen Muhammed adı olmuştur. Selçuklular, özellikle Anadolu'da, Müslüman olduktan sonra Arapça kelimeleri Türkçe veya Farsça unvanlarla birleştirerek şahıs isimleri türetmişlerdir. Bu kelimelerden en yaygın olanları melik, sultan ve gazi sözcükleridir. Emir-**ğazi**²⁷¹, Alp-**ğazi**²⁷², Melik-**ğazi**²⁷³, İl-**ğazi**, **Melik-şah**, **Sultan-şah** gibi.

İslâmî gelenek, isimler dışında önemli bir egemenlik sembolü olan elkâbın kullanımında da belirleyici bir tesir göstermiştir. Özellikle sultanlar, hâkimiyetlerini perçinlemek adına İslâm dünyasının manevi lideri konumunda bulunan Abbasî halifelerinden lakablar almayı ihmal etmemişlerdir. Tuğrul Bey, Rüknü'd-dünya ve'd-din [kaynakta ركن الدنيا والدين]²⁷⁴, Alp Arslan, Adudü'd-devle

²⁶⁶ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 28; Türkçe trc. s. 107; Mirhand, s. 20; Ravendî, I, s. 83; Hüseyinî, s. 3; İbnu'l Esir, VIII, s. 238; Ahmed Tevhid, s. 58-61.

²⁶⁷ İbnu'l Esir, VIII, s. 238; Hamdullah Müstevfi, s. 21; Cüzcanî, s. 71; Mirhand, s. 20; Ravendî, I, s. 92; İbnu'l Cevzî, s. 59; İbnu'l Adim, s. 16

²⁶⁸ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 42; Türkçe trc. s. 123; Ravendî, I, s. 114; İbnu'l Adim, s. 70; Aksarayî, nşr. s. 15, trc. s. 11-13.

²⁶⁹ Çağrı Bey'in bu isimde bir oğlu olduğu tahmin edilir. Bkz. Ravendî, II, ekler kısmındaki neseb şeceresi.

²⁷⁰ Musa Yabgu'nun bu isimde bir oğlu vardı. Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 124.

²⁷¹ Danişmendli devletinin üçüncü hükümdarı olup Haçlı istilasına karşı Anadolu'nun savunmasında ön plana çıkmış bir beydir. Turan, *Selçuklular*, s. 126, 146, 159.

²⁷² Harezşah Alâeddin Muhammed zamanında Herat valisi. Cüveynî, s. 286.

²⁷³ İbn Bibî, neşr. III, s. 309.

²⁷⁴ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 15; Türkçe trc. s. 87.

Ebu Şüca [kaynakta عضد الدولة ابو شجا]²⁷⁵, Melikşah, Celâlî'd-devle ve'd-dîn Ebü'l-Feth [kaynakta جلال الدولة و الدين ابو الفتح]²⁷⁶ elkâbını almıştır. Saltanat makamına oturamayan hanedan üyelerinin, hatta hanedan üyesi olmayan Selçuklu komutanlarının dahi güç ve egemenlik sembolü olan bu elkâbı ihmal etmedikleri görülmektedir. Mesela Melikşah'ın kardeşi Tutuş Tacü'd-devle [kaynakta تاج الدولة]²⁷⁷, yine Melikşah döneminin Haleb komutanlarından Aksunkur Kasımü'd-devle [kaynakta قسيم الدولة]²⁷⁸, Musul hâkimi Kürboğa ise Kıvamü'd-devle [kaynakta قوام الدولة]²⁷⁹ lakabını kullanmışlardır.

2. İranî Gelenek

Selçuklularda şahıs adlarını etkileyen bir diğer unsur, İran kültür ve geleneği olmuştur. Büyük Selçukluların, Sasanî kültür ve medeniyetinin yoğun olduğu İran merkezli kurulmuş bir devlet olması, İran şehirlerinin çoğuna hâkim olması ve nihayet İran kökenli idare adamlarının devlet üst düzey kadrolarında etkin bir rol yüklenmesi, Türkiye Selçuklularının ise özellikle Moğol istilası sonrasında İran üzerinden yoğun bir göçe uğraması bu tesirin başlıca sebepleri arasında sayılabilir. Şahıs adlarını biçimlendiren Farsça sözcüklerin başında unvanlar gelmektedir. Özellikle hükümdar anlamını karşılayan şah kelimesi farklı dillere ait kelimelerle birleşerek yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Selçuk-**şah** [سلجوق شاه]²⁸⁰, Tuğrul-**şah** [kaynakta طغرلشاه]²⁸¹, Toğan-**şah**²⁸², Turan-**şah** [توران شاه]²⁸³, Arslan-**şah** [sikkede ارسلان شاه]²⁸⁴, Sencer-**şah** [sikkede سنجر شاه]²⁸⁵, Erdem-**şah** [kitabede

²⁷⁵ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 30; Türkçe trc. s. 108, 123; Mirhand, s. 88.

²⁷⁶ Bkz. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 42; Türkçe trc. s. 123.

²⁷⁷ İbnu'l Esir, VIII, s. 494; Hamdullah Müstevfi, s. 114; İbnu'l Cevzî, s. 206; İbnu'l Adim, s. 27; Aksarayî, nşr. s. 20-21, trc. s. 15.

²⁷⁸ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 46; Türkçe trc. s. 128; Hamdullah Müstevfi, s. 44; Mirhand, s. 280; Ravendî, I, s. 127; İbnu'l Esir, IX, s. 236; Bondarî, s. 83; Azimî, s. 46.

²⁷⁹ İbnu'l Esir, IX, s. 4.

²⁸⁰ Muhammed Tapar'ın bu isimde bir oğlu vardı. Hamdullah Müstevfi, s. 85; Mirhand, s. 209; Ravendî, I, s. 221; Hüseyinî, s. 57

²⁸¹ Kirman Selçuklu sultanlarından biri olup 12 yıl saltanat sürmüştür. Mirhand, s. 264. II. Kılıç Arslan'ın da bu isimde bir oğlu vardı. İbn Bibî, neşr. III, s. 27; Türkçe trc. s. 50.

²⁸² Ravzatu's Safa'ya göre sultan Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu vardı ve onu Herat bölgesinin yönetimine atadı. Mirhand, s. 105.

²⁸³ Kirman Selçuklularının üçüncü sultanı. Hamdullah Müstevfi, s. 112; Mirhand, s. 263; İbnu'l Adim, s. 312.

²⁸⁴ Kirman Selçuklularının beşinci sultanı olup 42 yıl Kirman Selçuklu saltanatında kalmıştır. (Mirhand, s. 264) Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri de bu ismi taşıyordu (İbn Bibî, neşr. III, s. 11, trc. s. 50) Musul Atabegi İzzeddin Meş'ud oğlu Nureddin de Arslanşah ismini almıştı. İbnu'l Adim, s. 301; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 95.

²⁸⁵ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 130. Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan 11 oğlundan birine Sencerşah adını vermişti. (Aksarayî, nşr. s. 29-30, trc. s. 22; İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50; Hamdullah Müstevfi, s. 116) Cezire Atabeylerinde biri de bu isimde idi.

ardemşah²⁸⁶, Argun-şah [kaynakta ارغونشاه²⁸⁷] gibi. Şah kelimesi bazen bir Arapça isim ya da unvanla bir araya getirilmekte (Melik-şah, Sultan-şah [kaynakta سلطان شاه²⁸⁸, Süleyman-şah [sikkede سلیمانشاه²⁸⁹] gibi), bazen de Farsça bir isim veya kelimeyle (Behram-şah [sikkede بهرام شاه²⁹⁰, Cihan-şah [sikkede جهان شاه²⁹¹] gibi) birleşerek kişi adı olarak kullanılmıştır. Bazen de bir bölge adıyla birleşerek oraya hâkim olan hükümdar için bir unvan haline gelebiliyordu. Harezm-şah [kaynakta خوارزمشاه] Atsız²⁹², Ermen-şah (veya Şah-ı Ermen) [kaynakta شاه ارمن] Sökmen b. İbrahim²⁹³, Kirman-şah [kaynakta کرمان شاه²⁹⁴] Kavurd [kaynakta قاورد²⁹⁵] b. Çağrı Beg gibi. Türkiye Selçuklularında Bizans'a komşu olma sebebiyle Roma kökenli unvanların da bu kelimeyle birleştirilerek şahıs ismi yapıldığı vakidir. Kayser-şah [sikkede قیصر شاه²⁹⁶] gibi. Bazen bu kelime anlamı pekiştirmek için aynı isimde iki kez kullanılmıştır. Şehin-şah [kaynakta شاهنشاه²⁹⁷] gibi.

²⁸⁶ Kaşgarlı'da erdem [اردم] kelimesi edeb, terbiye olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 107) Erdemşah adı Konya'da aynı isimle kurulmuş bir kitabede geçer. Bkz. Konyalı, s. 354.

²⁸⁷ II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri bu isimle anılmıştır. İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50

²⁸⁸ Kirman meliki Kavurd'dan sonra onun yerine geçen oğullarından biridir. (Hamdullah Müstevfi, s. 112; Mirhand, s. 263) Ayrıca Harezmşahların sultan İldeniz'in ve Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri de bu isimde idi. Bkz. Cüzcanî, 122; İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50)

²⁸⁹ Kutalmış'ın oğlu ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah ile II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Rükneddin Süleymanşah bu isimle anılmıştır. (İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 17; Ahmed Tevhid, s. 119, 127) Ayrıca M. Tapar'ın da bu isimde bir oğlu olduğu bilinir. Hüseyinî, s. 79.

²⁹⁰ Ahmed Tevhid, s. 77-80. Gazneli Mahmud'un oğullarından biri bu ismi taşıyordu. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 80; Türkçe trc. s. 164; Mirhand, s. 179-180; Ravendî, I, s. 164) Sultan Sancar devrinde de Gazneli Devleti'nin başında bu isimde bir sultan vardı. (Cüveynî, s. 256) Mengücek Beyliği'nin beyi de Fahrreddin Behramşah adını taşımakta olup dönemin Türkiye Selçuklu sultanı Rükneddin Süleymanşah ile Gürcistan seferine iştirak etmiş, bu seferde Gürcülere esir düşmüştür. İbn Bibî, neşr. IV, s. 230, trc. s. 101-104.

²⁹¹ Mengücek beyi Rükneddin Cihanşah bu ismi taşımaktaydı. (İbn Bibî, neşr. III, 385; Türkçe trc. s. 360, 364) Ayrıca Karakoyunlu hükümdarlarından biri de bu adı taşıyordu. Ahmed Tevhid, s. 460-464.

²⁹² Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 87; Türkçe trc. s. 172.

²⁹³ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 174; Türkçe trc. s. 253; İbn Bibî, neşr. IV, s. 304-305.

²⁹⁴ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 113; Hamdullah Müstevfi, s. 112.

²⁹⁵ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 20, 44-45; Türkçe trc. s. 94. Kaşgarlı'da bu kelimeyle alakalı bugünkü Türkçedeki kullanılan kavurmak anlamı verilir. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 235) Houtsma ise kelimenin kurt anlamına geldiğini belirtir. (Krş. Houtsma, *Glossar*, s. 28) Melik Kara Arslan Kavurd, Çağrı Bey'in en büyük oğlu olup Kirman Selçuklularının kurucusudur. (Mirhand, s. 101 ve not 237; Ravendî, I, s. 123; İbnu'l Cevzî, s. 188-189; İbnu'l Adim, s. 20) Kavurd adı sonraki dönemler için yaygın değildir.

²⁹⁶ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 11. Grekçe [καίσαρ] kelimesi Roma ve Bizans imparatorlarına verilen bir unvandır. II. Kılıç Arslan'ın 11 oğlundan biri olup Malatya ve civarına egemen

Bazı Farsça sıfatların da isim yapımında kullanıldıkları görülmektedir. **Danişmend** [kaynakta دانشمند]²⁹⁸, **Pehlivan** [kaynakta پهلوان]²⁹⁹, **Zeyrek** [kaynakta زيرک]³⁰⁰, **Siyavuş** [Kaşgarlı'da سیاوش]³⁰¹, **Ferruh** [kitabede فرخ]³⁰² gibi.

Türkiye Selçuklularında Moğol baskısı sebebiyle Anadolu'ya yapılan yoğun göçlerle İrani tesirin daha da pekiştiği söylenebilir. İlk dönem Türkiye Selçuklu sultan isimlerinde kullanılan Farsça kelimelerin azlığına rağmen (Sadece Süleyman-şah, Şehin-şah, Melik-şah gibi sınırlı örnekler) Moğol baskısının hissedilmeye başlandığı 13. yüzyıl itibariyle bu etkinin daha baskın olduğu, Rüstem, Hüsrev, Hurşid, Feridun gibi bazı İrani destan kahraman adlarının yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu tarihten sonraki hükümdar adları arasında Keyhüsrev [sikkede کيخسرو]³⁰³, Keykavus [sikkede کيکاووس]³⁰⁴ ve Keykubad [sikkede کيکباد]³⁰⁵ Keyferidun [kaynakta کيڤريدون]³⁰⁶, Feramurz [kitabede فرامرز]³⁰⁷ gibi

olmuştur. İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50. Kayser adı Konya Kalesinde bir kitabede de geçmektedir. Bkz. Konyalı, s. 154.

²⁹⁷ Farsça bir kelime olup şahların şahı anlamına gelmektedir. Muhtemelen başlangıçta bir unvan iken sonradan şahıs adı haline gelmiştir. İbn Bibî Selçuknâmesi'nde bu isimde birinin adı geçmektedir. (İbn Bibî, neşr. IV, s. 296; Türkçe trc. 588) Aynı mantıkla Arapça ve Türkçe kelimelerden de unvanlar türetilmiştir. Sultan-ı Selatin (Sultanların Sultanı) ve Han-ı Hanan (Hanların Hanı) gibi. Bkz. Ravendî, I, s. 170.

²⁹⁸ Farsça bilgili, ilim sahibi anlamında bir sıfattır. Alp Arslan dönemi emirlerden olup Danişmendli beyliğinin kurucusu Danişmend Bey. Aksarayî, nşr. s. 17, 27, trc. s. 20-22.

²⁹⁹ Farsça boylu, poslu, güçlü kimse anlamında bir sıfat. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) Irak Selçukluları çağında bir atabey. Aksarayî, nşr. s. 24, trc. s. 18.

³⁰⁰ Kelime Farsçada anlayışlı, akıllı zeki anlamını karşılamaktadır. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) İbn Bibî Selçuknâmesi'nde Taceddin Zeyrek isminde bir emirin ismi geçmektedir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 318; Türkçe trc. 624.

³⁰¹ Kaşgarlı'da kelime, Afrasyab'ın kızı Kaz'ın kocası olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 150) Kelimenin Farsçada yağız atlı anlamına geldiği belirtilmektedir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) Cimri olarak da bilinen sahte Selçuklu sultanı bu isimdeydi. Aynı dönemde farklı şahısların bu ismi taşıdıklarını biliyoruz. İbn Bibî, neşr. III, s. 394, IV, 314; Türkçe trc. 366. Kendi adına bastırıldığı para için bkz. Konyalı, s. 216-217.

³⁰² Ferruh adı uğurlu, kutlu anlamında Farsça bir sözcüktür. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) Konya'da bir cami kitabesinde zikredilir. Konyalı, s. 363.

³⁰³ Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu ismi taşıyan (I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1282) üç sultan vardır. Aksarayî, nşr. s. 29, 33, 87, trc. s. 22, 96; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 9, 19, 81-88; Ahmed Tevhid, s. 114-115, 184-233, 298-317.

³⁰⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu ismi taşıyan (I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve II. İzzeddin Keykavus (1249-1260) iki sultan olmuştur. İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 22, 58-60; Ahmed Tevhid, s. 139-143, 235-247, 270-277.

³⁰⁵ Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu ismi taşıyan (I. Alâeddin Keykubad (1220-1237), II. Alâeddin Keykubad (1249-1254) ve III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) üç sultan vardır. Aksarayî, nşr. s. 13, 36, 235, s. 194, 208; Cüveynî, s. 220; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 26-37; Ahmed Tevhid, s. 146-179, 343-348.

adlandırmaların artması bu durumu açıkça göstermektedir. Bu asırdan itibaren Selçuklu hanedan üyeleri arasında Türkçe adların neredeyse tamamen kaybolduğu, bu Farsça kelimelerin Arapça ön isimlerle birlikte yaygın şekilde kullanıldığını görmekteyiz³⁰⁸. Gıyaseddin Keyhüsrev, İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad, Celâleddin Keyferidun, Alâeddin Feramurz gibi.

SONUÇ

Selçuklu devlet ve toplumunda ad koyma geleneği kendine özgü bir yapıdadır. Bu geleneğin, Selçukluların egemen olduğu yaklaşık üç asırlık süreç içerisinde farklı unsurlardan etkilendiği ve eski Türk geleneğinin bu konuda belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Türkçe adlar seçilirken doğada gücü sembolize eden varlıklar, yırtıcı hayvan adları, savaş aleti isimleri, renkler ve adlaşmış unvanların başat unsurlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında İslâm dini, bu geleneği daha ciddi boyutta etkilemiştir. Ayrıca hâkim olunan coğrafyadaki baskın kültür, özellikle İran kültürünün tesiri, ad koyma kıstasları üzerinde bariz bir etkiye sahip olmuştur. Arapça ve Farsça isimlerin aynı zamanda birer meşruiyet aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Erken Selçuklu çağında şahıs adları ağırlıklı olarak Türkçe iken sonraki dönemlerde Arapça ve Farsçanın tesiri kendini göstermiştir. Selçuklu çağında şahıs adlarının genel olarak bu üç dilin terkihi ile yapıldığı söylenebilir. Bu çerçevede Selçuklular, Türkçe şahıs adlarını Arapça ve Farsça isim, unvan ya da elkâb ile takviye etmeyi gelenek haline getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1321.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Musameratü'l Ahbar, (Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi)*, (tashih ve nşr. Osman Turan), TTK Yayınları, Ankara 1999; Türkçe trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Akün, Ö. Faruk "Kaşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 9-15.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2013.

³⁰⁶ İbn Bibî, neşr. III, s. 97; Türkçe trc. s. 141.

³⁰⁷ Bkz. Gündoğdu, vd. s. 49.

³⁰⁸ Aslında çoğu Selçuklu sultan ve devlet adamının Türkçe bir adının bulunduğu, fakat bunların Arapça ya da Farsça isimlerinin daha yaygın kullanılması karşısında dönemin kaynakları içerisinde kullanımdan düştüğü söylenebilir. Mesela genellikle İranî kaynaklarda Afrasyab olarak bilinen Alper Tunga sadece Kaşgarlı'da bu Türkçe isimle anılmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 41.) Aynı şekilde Celâleddin Harezmsah'ın Mengübirtî ismi Nesevî hariç nerdeyse hiçbir kaynaktan görülmez. Kutalmış oğlu Süleymanşah da 14. yüzyıla ait bir Selçuknâmede Saltuk Alp [صالتق آلب] olarak geçmektedir. Bkz. Unsî, s. 3, 22.

- Eberhard, W., "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında" *Belleten*, IX/35, (1945), s. 319-340.
- el-Azimî, *Azimî Tarihi*, (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler), (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006.
- el-Bondarî, Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n Nusre ve Nuhbetü'l Usre*, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- el-Cüzcanî, Minhac-ı Sirac, *Tabakat-Nasiri* (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşahlılar), (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2015.
- el-Hüseynî, Sadruddin Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali, *Ahbarü'd Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkud Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Gündoğdu, Hamza- Ahmet Ali Bayhan-Ali Murat Aktemur-İshak Umut Kukaracı-Adem Çelik- Bahattin Güneş, *Tarihi Yaşayan İl Tokat*, Ankara 2006.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzide* (*Zikr-i Padişahan-ı Selçukiyan*) (ed. Erkan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.
- İbn Bibî, "Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure", (neşr. M. Th. Houtsma), *Recueil de Textes Relatives l'Histoire des Seldjoudes*, vol- III-IV, E. J. Brill, Leiden, 1902; Türkçe trc. Mürsel Öztürk *El-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye*, (Selçuknâme), TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahu İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- İbnu'l Adim, Kamal al-din, *Bugyat at-Talab Fi Tarih Halab* (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri), (Yayınlayan: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.
- İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l Ayan* (Selçuklular Kısım), (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.
- İbnu'l Esir, *el-Kamil Fi't Tarih*, VIII, IX, X (Neşr. Dr. Yusuf Dekak), Daru'l Kutub al İlmiyah, Beyrut, 2003.
- İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye Kataoğu*, Mehran Matbaası, İstanbul 1311.
- İsmail Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye Kataoğu*, Mehran Matbaası, İstanbul 1309.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, (1958), s. 117-130.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), I-IV, TDK Yayınları, Ankara 1998-1999.
- Kesik, Muharrem, "Sadeddin Köpek", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392-393.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Konya Tarihi*, Enes Kitap Yayınları, Ankara 1997.
- Köprülü, M. Fuad, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/ 27, 1943, s. 379-522.
- Köprülü, O. Fuad, "Çavuş", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 236-238.
- Kütük, Ahmet, "İslâm/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 24, Sayı: 2, İstanbul 2014, s. 133-170.
- Mirhand, Muhammed b. Havendşah bin Mahmud, *Ravzatü's Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l Mülük ve'l Hulefa*, (Tabakat-ı Selçukiyye), (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2015.
- Muhammed Mubarek, *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1318.

- Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah*, (trc. Necip Asım), Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- Peacock, A. C. S., *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu, (Yeni Bir Yorum)*, (Çev. Z. Rona), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- Pritsak, Omeljan, "Mahmud Kaşgari Kimdir?", (Çev. Hasan Eren), *Türkiyat Mecmuası*, X, (1953), s. 243-246.
- Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatus' Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, (Çev. Ahmet Ateş), I-II, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'al-Tavârih*, (Yayınlayan: Ahmed Ateş), II, 5. Cüz, TTK Yayınları, Ankara 1999; Türkçe trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, *Câmiüt Tevârih, (Selçuklu Devleti)*, (Notlar: Erkan Göksu), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- Salman, Hüseyin-Özgüdenli, Osman Gazi, "Yabgu", *DİA*, XLIII, Ankara 2013, s. 170-171.
- Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- Taşgöl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (MÖ. III-MS. X. Asır)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- , "İlig", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 108.
- Turan, Osman, "İlig Unvanı Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, VII, (1942), s. 192-199.
- , *Tarihi Akışı İçerisinde Din ve Medeniyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-aba, Vakfiyyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, (1947), s. 197-235.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübarizeddin Er-tokuş Vakfiyesi", *Belleten*, XI/43, (1947), s. 415-429.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay ve Vakfiyesi", *Belleten*, XII/48, (1948), s. 17-144.
- Unsî, *Selçuk Şehnâmesi*, (Trc. Mesud Koman), Ülkü Basımevi, Konya 1942.
- www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017)
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. R. Rahmeti Arat), c. II, TTK Yayınevi, Ankara 1959.